

Zeth Höglund
Fabian Månsson

Folket i Bilds Förlag 1951

Denna skrift gavs ut i serien *Banérförare* som redigerades av en kommitté med representanter från ABF, LO; SAP, SSU och Folket i Bilds Förlag. Skriftseriens redaktion var således socialdemokratiskt dominerad, vilket också ibland inte kan undgå att speglas i det som sägs och inte sägs i skrifterna. Inte desto mindre är de flesta skrifterna i serien läsvärda.

I serien ingår skrifter om Hinke Berggren, Hjalmar Branting, Kata Dahlström, Axel Danielsson, Per Albin-Hansson, August Palm m fl. Maxistarkivet har med föreliggande skrift publicerat 3 av dem (även H Branting och Kata D). Fler kommer.

MF

Fabian Månsson var en av de mest egenartade och storslagna personligheter, som någonsin vuxit fram ur det svenska folkdjupet.

I sin ungdom, i början av 1900-talet, då den blekingske fiskarsonen och den forne rallaren började ägna sig åt socialistisk agitation i tal och skrift, kallade han sig Dacke, och han gav faktiskt intrycket av att härstamma i rätt nedstigande led från den farlige upprorsman, som vållade Gustav Wasa så många bekymmer. ”En vild best och ett skogsyngel” var konungens skällsord på den hatade rebellen, och för det svenska borgerskapet tedde sig nog även Fabian Månsson under denna sin stormiga ungdomstid i en sådan förskräcklig skapelse. Men för arbetareklassen och särskilt dess ungdom framstod han som en åskans son, som skulle slå ned den rådande sociala orätten, en domedagsprofet som likt Esaias lovade lossa våldets bojor, upplösa trälldomens band, släppa de förtryckta fria och sönderbryta alla ok.

Där Fabian Månsson drog fram kunde ingen människa, som hörde honom, förbli likgiltig. Hans ord gick som ett svärd genom själarna. Han tvang dem att tänka. Hans språk var grovt, drastiskt, brutalt, ofta hackigt, men det var målande, fängslande, överväldigande, sant. Sedan Strindberg och Axel Danielsson hade ingen skrivit eller talat på detta sätt: det gick genom mäg och ben. Ett heligt patos glödde bakom de våldsamma, stundom chockerande orden: det var lidelsen för de fattigas sak, för en rättfärdig samhällsordning.

Men hans tal och hans artiklar voro icke blott ett anatema över det bestående. De hade alla en bildande och fostrande karaktär. Späckade av fakta, fyllda av historiskt vetande, vädjande till åhörarnas moraliska sinnelag voro de ingalunda blott inriktade på att uppamma en revoltkänsla utan på att samtidigt skapa grundvalarna för arbetareklassens befrielsekamp i en verklig kunskap och i solidaritetens höga moral.

I fyra, fem, ja sex timmars föredrag kunde han hålla ett auditorium fängslat, om han så talade om tullar eller försvar eller katolicism eller vad det vara månne, och blev det därtill debatt var publiken kvar hela natten om det gällde. Och den hade ej bara roligt, den lärde sig mycket på dessa möten. Var han ett rytande lejon i den politiska agitationen, så liknade han en lärd munk när han föreläste i sina historiska ämnen, men denna lärdom gav han ut i ett så lättfattligt och roande språk, att den kunde bli var mans egendom.

Fabian Månsson var den väldigaste agitator, som den svenska arbetarerörelsen ägt. Ingen har nått ut till större, bredare massor än han — det skulle möjligen vara Kata Dalström, som i suggestiv kraft och fantastisk popularitet kunde tävla med honom. Och det är att märka, att han hade lika lätt att vinna landsbygdens befolkning som industriarbetarna. Till trots för den historiska repliken till en reaktionär bonde i andra kammaren: vet hut, vet sjudubbelt hut!, har han varit en av banbrytarna i vårt land för samförståndet mellan bönder och arbetare. Ty de problem, som mest sysselsatte honom under hans aktivaste kampperiod tullarna och försvaret — voro lika betydelsefulla för båda dessa samhällsklasser.

I hela sin politiska verksamhet var Fabian Månsson först och sist demokraten, som hävdade den personliga friheten inom ramen för folkets frihet. Partiband hade han svårt att finna sig till rätta med. Han gick helst sina egna vägar, och han opponerade våldsamt mot varje försök till påtryckning ovanifrån, även om det kom från en man som han så högt beundrade som Hjalmar Branting. Liket en av den franska revolutionens stora hade han kunnat säga:

”Mitt parti var mitt vett, mina sinnen,
mitt parti var en självständig man.”

I det stycket liksom i mycket annat hade han beröringspunkter med Carl Lindhagen, den andre store individualisten inom den svenska arbetarerörelsen. En upprorsman och en framtidsman, en

arbetets man och en kunskapens man, — en ljus, kraftfull, godhjärtad fiskarepojke, av vilken ödet gjorde ett agitatoriskt geni och en banbrytare.

”Jag skall bli en stor man”

Fabian Månsson föddes den 20 januari 1872 på Hasslö i den blekingska skärgården, där hans far Måns Nilsson var fiskare med ett litet jordbruk. Havet och den stenbundna naturen och det hårda arbetet, som gav ringa lön för mödan, satte sin prägel på människorna. Ön räknade vid denna tid knappast tusen invånare. De levde ett isolerat och fattigt liv, förljuvat endast av de illusioner som en religiös tro kunde skänka.

Fabians far var missionsförbundare, och frikyrkan var då — som Fabian själv säger — den nya klasskampens förspel. Fadern såg klart klassmotsättningarnas orättfärdighet i det bestående samhället, att döma av hans ord till sonen när denne frågade honom, varför greven på Tromtö förbjudit de fattiga att plocka den avfallna vreden från bokarna på ön:

”Jo du”, sade han, ”den skall greven ha att ligga på, när han kommer till helvetet. Sen brinner det”.

Kanske fanns i detta uttalande den första upprinnelsen till den samhällsåskådning, som drev Fabian till arbetarörelsen, och till det drastiska uttryckssätt som skulle ge en särprägel åt hans uppträdande i tal och skrift.

Och fadern hade i sin tur påbrå efter sin mor Sissa Andersdotter, om vilken Fredrik Ström i sin stora bok om Fabian berättar, att hon regerade gården som en hel karl men var ödmjuk inför gud som en träl. Blev hon störd i sina böner av sonen kunde hon skrika:

”Tyst, din förbannade pojke, stör mej inte i mina böner.”

Det är Fabian upp i dagen. Han var en värdig sonson till Sissa Andersdotter. Hennes namn måste vi alltid minnas, när vi tala om Fabian. Ty en människa är alltid flera människor. Hon hade gett sin själ i andra led till en man, som skulle bli en heder för sin släkt och sitt folk.

Att Fabian tidigt kände starka inre krafter i sitt väsen framgår av en berättelse av en av hans bröder. Fadern hade frågat honom vad han tänkte bli som vuxen. Fabian svarade:

”Jag ska bli en stor man.”

”Vad säger du, pojke”, frågade fadern, synnerligen förvånad.

”Jag ska bli en stor man”, upprepade Fabian bestämt och slog näven i spiselmuren, så att stenarna skakade i sina fogar.

Fabian visade tidigt läshuvud men skolundervisningen kunde ej bli regelbunden och varaktig, då hans far dog innan sonen nått konfirmationsåldern och Fabian som den äldste av familjens fem barn måste helt ägna sig åt arbetet för eget och syskonens uppehälle. Han började vid sexton års ålder som grovarbetare vid fästningsbyggen i Karlskrona, varefter han något år senare blev boddräng i en järnaffär i samma stad, ett jobb som han uppehöll till 1892. Han återgick då till grovarbetet en tid, men efter sin exercis vid Vaxholms artillerikår 1893 tog han värvning och tjänstgjorde några år som andre konstapel och hästskötare för att återigen bli grovarbetare och så sjöman ett tag och därefter rallare år 1897.

Fabian prisade alltid den ökade skolutbildning han fått som militär, och den känsla av delaktighet och ansvar, som militärlivet med alla sina avvisidor ändå kan skänka, lät honom även under den antimilitaristiska tiden bevara en viss uppskattning av värnpliktens värde. Han var säkert inte med om att blockera hären och flottan, som Per Albin Hansson som nybliven ledare i det

socialdemokratiska ungdomsförbundet föreslog som en åtgärd från förbundets sida. Åtminstone förklarade Fabian själv i andra kammaren i en debatt år 1916, att från hans och hans kamraters sida i Gävleborgs län aldrig förts någon hätsk propaganda mot att någon skulle ta värvning som volontär. Personligen hade han tillrätt unga arbetare att ta sådan anställning just för att bättra på sin skolbildning och därigenom bli nyttigare i arbetareklassens tjänst.

Ett egenartat inslag i Fabian Månssons ungdomsliv är hans kristna tro och ivriga verksamhet i den religiösa propagandan. Det uppges, att han redan vid 17-18 års ålder skulle ha predikat i missionshuset i sin hemort. Då frikyrkan denna tid stod i uppenbar motsättning till statskyrkan och förföljdes som kätteri av de officiella myndigheterna, så låg i hans framträdande ej blott en kristen trosbekännelse utan också uttrycket för en politisk opposition.

Detta skulle ta sig än starkare uttryck, när Fabian ett par år senare anslöt sig till frälsningsarmén, som under befäl av kapten Julia Askenberg gjorde ett blixtanfall under flygande fanor och klingande spel mot Karlskrona 1892. En av de första hon vann för sin kår var Fabian. Enligt en skildring av författaren till boken Fabian Månsson och frikyrkan, Erik Sundström, skulle Fabian som frälsningssoldat varit otroligt nitisk och mycket aktiv i möten och Stridsropsförsäljning. Dock skulle hans dialekt stundom ha framkallat munterhet. ”Ni ska inte skratta åt Fabian”, sa kapten Julia, ”han kan bli något bra mycket förmer än ni i framtiden.” Kapten Julia fick rätt. Även om det skrattades åt Fabian också i framtiden, dock inte i anledning av hans dialekt utan åt hans humor och satir, så senterade man nog allvaret bakom skämtet.

Allvaret kunde han visa redan då, om det gällde. Det hände en gång under ett frälsningsmöte, när Fabian predikade, att några ynglingar stod nere vid dörren och uppträdde störande. Plötsligt ropade Fabian mitt under sin predikan:

”Nu ska jag be gud om lov att få tjäna satan i fem minuter.”

Och som om gud ögonblickligen bejakat denna bön slängde Fabian av sig rocken, sprang iklädd frälsningsarméns röda tröja ned till fridstörarna och kastade ut dem utan vidare. Därefter fortsatte han sin predikan som om ingenting hade hänt.

Även under sin stockholmstid som volontär medverkade Fabian i frälsningsarmén både som propagandist å dess möten och som skribent i Stridsropet, där han framträdde under signaturen Fabian dubbelsoldat. Det finns en rad religiösa dikter och sånger av honom i denna tidning, icke märkliga i formellt hänseende i sin traditionella frälsningsstil men skrivna med sann glöd. Och folk, som hörde dubbelsoldaten på mötena bevarade ännu efter tretti, fyrti år minnet av de brinnande vittnesbörd om sin tro, som han därvid avgav.

Vad som kom Fabian Månsson att lämna den frikyrkliga rörelsen veta vi inte men sannolikt kan det ha varit den främmande, ofta fientliga ställning som den intog gentemot den spirande arbetarerörelsen och socialdemokratin. Han hade tydligen under sin stockholmstvistelse kommit i kontakt med denna, och när han begynte som rallare gick han in i fackföreningen och fick kamrater, som voro socialister. Det är sannolikt, att med denna nya miljö hans dogmatiska och fanatiska religionssyn fick en knäck. Men däremot behöll han i djupare mening den religiösa känsla, som var förenad med hans barndoms upplevelser och som senare skulle utformas i hans främsta litterära verk Rättfärdiggörelsen genom tron.

För bibeln, för psalmer och religiös poesi över huvud bevarade han livet ut den varmaste kärlek och vördnad, och det var inte alls märkvärdigt, att han ehuru vänstersocialist åtog sig att sitta i psalmbokskommittén. Det var ingen vändning han då gjorde från en tidigare hållning. Det stod i full överensstämmelse med hans innersta väsens dragning till gudomens dröm. I Johan Olof Wallins sublimes dikt Dödens ängel fann han det skönaste uttrycket för sin egen religiösa känsla.

Fabian, som gärna citerade poesi och kunde många diktares alster lika väl som massor av bibliska och kyrkohistoriska citat, läste ofta för mej beundrade strofer ur Dödens ängel. Det är uppenbart, att samma ”klara, djupa anderöst”, som manade Wallin att fylla kallet, också förnams av Fabian som en inre förpliktelse till den kamp han skulle föra utan fruktan och utan hänsyn till världens tack.

Fabian dubbelsoldat blir Dacke

Fabian hade begivit sig till Malmö år 1897 och arbetade där några år som grovplåtslagare vid Kockums varv och en tid som rallare, när bangården i Malmö omlades. Samtidigt började han skriva reportage för Malmötidningen, där han blev fast anställd men övergick — efter en kort övergångstid i Falkenbergs Tidning — till Skånska Dagbladet. Det var i början av det nya århundradet.

Den nye medarbetaren såg slarvig och fattig ut men han skrev färgrika och originella reportage, som livligt senterades av läsekretsen. På sina ledighetsdagar besökte han gärna Köpenhamn. Danska levnadsförhållanden och dansk politik intresserade honom mycket redan vid denna tid; han skulle längre fram i sina föredrag och skrifter ofta uppehålla sig vid skillnaden i levnadsbetingelser mellan våra båda länder. Framför allt tjusades han av den radikale ledaren Viggo Hörups kvicka artiklar och lysande tal, och av frihandlaren Peschcke Köedts propaganda lärde han sig mycket för sin kommande kamp mot tullarna. För båda dessa män bevarade han livet ut en gränslös beundran och talade ofta om deras betydelse för hans egen utveckling.

Han skulle emellertid komma att gå långt vidare i radikal samhällsåskådning än dessa borgerliga vänstermän. Fabian hade nått fram till en revolutionär, låt vara ännu mycket oklar ståndpunkt, och anslöt sig 1899 till den socialistiska ungdomsklubben i Malmö. Man kan av tillgängliga protokoll och referat få en föreställning av Fabians dåvarande uppfattning om klasskampens medel. Han trodde på våldet som en nödvändighet eller åtminstone en möjlighet, dels i partiella strider — t. ex. mot strejkbrytare — dels i själva samhällsomdaningen. Enligt ungsocialismens historieskrivare Karl Fernström skall han ha tagit ”hem till sin ungsocialistiska ungdomsklubb en utvald samling av sina trognaste anhängare för att öva dem i hanterande av knölpåkar”. Med mycken skärpa propagerade han för klubbisternas inträde i den frivilliga skytterörelsen för att därmed äga vapen för den sociala revolutionen. Å andra sidan gick han energiskt in för bildningsarbetet genom historiska och litterära föreläsningar, och han sökte anknytning till de radikala akademiska kretsarna i Lund för klubbens räkning.

Det kan förefalla egendomligt, att Fabian med denna inställning kom att bryta med ungsocialismen, vars primitiva och individualistiska samhällssyn han den tiden i mycket delade. Men det berodde på två avgörande omständigheter. Den ena var, att den ungsocialistiska kongressen 1903 proklamerade kamp för ”massornas befrielse från religiösa föreställningar”. Att göra denna sak till en programpunkt var en dumhet lika stor som när den

kommunistiska Internationalen 1923 underkände det svenska kommunistpartiets neutrala hållning i denna fråga. Den andra omständigheten var det negativa beslutet i försvarsfrågan. Partiet hade ännu folkbevärningen på sitt program. Slutligen var det lojalitetshänsynen. Ungdomsrörelsen borde följa partiets linje. Personlig kritik borde förbjudas. Tidningen Brand hade innehållit en ovederhäftig och lömsk artikel riktad mot redaktör Viktor Larsson i Hallandsposten, som stod arbetarörelsen mycket nära. Den hade väckt en häftig ovilja på många håll inom ungdomsförbundet.

Fabian tog jämte två andra av Malmöklubbens ombud på kongressen, Herman Österdahl och

Emil Wallin, initiativet till klubbens utträde ur förbundet. Det skedde i mars 1903. En paroll utgick till övriga klubbar i samma riktning. Många följde efter, och nya klubbar bildades i snabb fart. Därmed var det nya Socialdemokratiska ungdomsförbundet bildat, som skulle få en väldig betydelse för den svenska arbetarörelsen och svensk demokrati, långt större än man då kunde ana. Det skapade sig en tidskrift Fram, och började utge en rad av socialistiska och politiska broschyrer. Det tog upp kamp mot de ungsocialistiska avvikelserna inom rörelsen men förde samtidigt en hänsynslös kritik mot det kapitalistiska samhällssystemet och de borgerliga partierna. Det beredde mark för fackföreningar och arbetarekommuner i hundratals bygder, där sådana ej funnits. Det öppnade politiska diskussioner med motståndarna och gav det offentliga livet mycken stimulans. Bruksherrar och storbönder gjorde allt för att hejda denna rörelse: all sköns trakasserier sattes in. Länsmän och domstolar kommo i arbete. Men vad brydde sig denna ungdom om det? ”Vi ha sol, vi ha sång, vi ha segerstro med oss”.

Det var den revolutionäre lyrikern K. G. Ossiannilsson, vilken i sin odödliga Ungdomsmarsch, som snart sjöngs över allt i klubbarna och på arbetarmöten över huvud, gav de unga dessa härliga lösenord. Han hade vunnits för rörelsen av Fabian. Han blev snart förbundets ordförande och han skänkte det under några år framåt mycket av sin egen skapande kraft. Och så tillkommo i den organisatoriska ledningen arbetarpojkar som Per Albin Hansson och Sigfrid Hansson och — något senare — kontoristen Gustav Möller, och i Stockholm och Göteborg växte det också upp ungdomsklubbar och ungdomar — Fredrik Ström främst som skulle göra sin insats och mäktigt bidra till rörelsens framgång. Men vid starten var det Fabian, vars ord i tal och skrift betydde mest.

Sitt lyriska uttryck fick Fabians frihetsförkunnelse i hans berömda Stridssång. Den är icke märklig som dikt, den kan icke mäta sig med Ungdomsmarschen i fulltonig konstnärlig rytm och språklig glans. Den är formellt i stil med Sturzenbecker (Den striden jag älskar) eller Beppo-Sommelius. Men den var kraftfull och eggande och lämpade sig väl till deklamation på klubbmötena som en frihetsparoll, som en helig ed att aldrig svika i kampen:

”Jag skulle bli slav? Nej, så djävlar anamma!
Om biltog och brödlös jag blir gör detsamma,
men frihet skall kämpa om fädernas jord,
så länge en man mäktar öppna ett öga,
så länge en trasa finns kvar av de höga,
de trotsiga, skumstänkta klippor i nord.”

Det är denna strof, som framför allt skapade Stridssångens popularitet och länge gjorde den till en av de bäst senterade dikterna på arbetarmöten.

Fabian kunde säkert ha blivit en lyriker av rang med den skapande fantasi, det natursinne, den frihetskärlek och den språkbegåvning, som han ägde. Men han kände sig i ungdomen än mer kallad till den sociala kampens uppgifter. Han lägger diktningen åt sidan för prosan. Det blev ljungande appeller till arbetareungdomen, som han slungade ut i Fram under signaturen Dacke och som säkert inte voro mindre våldsamma i de otaliga föredrag och diskussioner å möten, som han nu kastade sig in i.

Man kan säga, att Fabian principiellt anknöt till den ståndpunkt i våldsfrågan, som intagits av partiet på kongressen 1891 under de heta striderna med Hinke Bergegren, vari den allmänna rösträttens fredliga medel rekommenderades men tanken på en möjlig sista sammanstötning på våldets väg med den härskande klassen hölls öppen. Man finner denna tankegång klart och skarpt utvecklad i Fabians mest berömda artikel från denna tid (1903), rubricerad I-i-i-i gev-ä-är!!, och

med den talande underrubriken: En man, en tidning, ett gevär.

Det intressanta i denna artikel är mindre den positiva försvarsvänlighet han däri utvecklade med betydande, att den socialdemokratiska ungdomen aldrig skulle vara med om att uppge vår nationella ställning ”så länge en kula .och en man finns kvar för att utföra en hämnars heliga värv”. Detta var då som nu det socialdemokratiska partiets ståndpunkt. Men det bemerkansvärda i denna artikel var, att författaren räknade med klasskampens tillspetsning till ett möjligt medborgarkrig, och han menade att den dåvarande skytterörelsen avsåge att få till stånd ”en beväpnad överklass-dagdrivareungdom”, som en dag skulle slå ner arbetarnas organisationer och avskaffa deras rösträtt.

Fabian rekommenderade som motaktion:

”För att försäkra oss mot en dylik eventualitet är det nödigt, att det hänger ett gevär i varje arbetares bostad och att dess ägare har lärt sig att 'se rätt längs åt järnet'. Ty det beklagliga kan inträffa, att vi nödgas dränka privilegierna i de privilegierades blod. Osvuret är bäst”.

Han uppmanade därför arbetarna icke blott att sluta sig till sina egna organisationer utan ”varenda en, som på något vis kan det, bör delta i skytterörelsen och ha ett eget gevär. Glöm inte, att än så länge är det bara den starkaste som har rätt.”

Men bakom detta hotfulla språk, som hade sin naturliga förklaring i de maktägandes oresonliga motstånd mot politiska och fackliga reformer, brann en lågande patriotism, som bl. a. djupt beklagade den omfattande emigrationen:

”Unga män, som skulle bryta upp nya åkrar, medelålders män, som tröttnat, utplundrats och bedragits här hemma och unga kraftiga kvinnor med droppar av vikingadöttrarnas blod i sina ådror, alla draga de härifrån.”

”Men vi unga, som ännu tro på vårt Sverige, som envisas med att älska det land, där vi äro rättslösa och skymfede, som ägna en försmådd älskares hela fanatiska dyrkan åt den torva, av vilken vi ej äga en fotsbredd, men för vilken våra förfäder utan vedergällning och tack offrat liv och blod, vi sörja eller känna det vreda blodet jaga genom ådrorna med fördubblad fart.”

”Men än är ej allt, om än mycket förlorat. Ännu äro vi flera än våra förtryckare. Folkets Sverige skall inte, får inte, kan inte dö! Vi skola samlas, rustas, disciplineras, och när vi äro färdiga skola vi nog finna de män, som kunna tala Karl niondes och Karl elftes språk med folkets fiender. Och vi andra skola veta att ge deras tal vederbörlig effekt.”

Så talade den nya tidens Dacke, upprorsmannen, i ett stolt och manligt språk, som skulle skapa klassmedvetande och kampvilja bland många tusen dittills försoffade och okunniga arbetarungdomar.

I samma artikel tog han upp frågan, hur Sveriges arbetare skulle förhålla sig i anledning av den jättelockout i metallfacket, som arbetsgivarna (”pänningpöbeln”) igångsatt:

”Skola de visa sig vara så 'humaniserade', att de med ett undergivet jesuleende låta trampa ihjäl sig och därmed bevisa sig ej värda ett bättre öde, odugliga som de i så fall äro både för rensandet av ett utplundrat och förtryckt fosterland och i kampen för vinnandet av en från dem stulen människorätt. Eller skola de i handling bevisa, att friheten är dem kärare än liv och allt, skola deras handlingar under det närmast kommande årtiondet tälja om att denna skymf, denna orättvisa i deras sinnen tänt ett bål av hat, av ett glödande hat, som aldrig dör, icke ens om det begjutes med de hatades blod?”

Man fäster sig i denna hetsande appell till våldet vid det förakt, som ligger i begreppet

”humaniserade” och i uttrycket ”undergivet jesuseende”. Var det en återklang av tendensen i Nietzsches Antikrist, som några år tidigare utkommit på svenska? Hade Fabian läst denna bok? Det är inte omöjligt, att han genom Bengt Lidforss, vars bekantskap han gjort, lärt känna den kristendoms-fientlige tyske diktaren och filosofen. Eller var det en påverkan av B. L:s egen revolt-dikt i Frams första nummer JA OCH NEJ med förringandet av Jesus som svaghetens och blödighetens representant gentemot den härlige, åskhöljde Jehova? Jag vet inte, men håller det för troligt. B. L. hade blivit mycket förtjust i den ”sympatiska dåren”, som han benämnde Fabian denna tid, och Fabian å sin sida var fylld av beundran för det hedniska geniet i Lund, den akademiska borgerlighetens dödsfiende.

Man kan också spåra andra inflytanden. Om man läser några av Dackes antikyrkliga artiklar i Frams första årgång finner man i omskrivning på prosa Ossiannilssons antiklerikala strofer ur Hedningar, hans andra diktsamling (1901): ”Från urminnes tider hon hatat det friska och fria, hon ympade gifter på friskfödd ande och kropp, mot hälsa och liv hon dundrat sin strafflitania, hon väckte ur gömslena ljusskygga lasters tropp.” Det är ur Ossiannilssons dikt. Fabian skrev:

”Så långt forskarens öga når tillbaka i tiderna finnes intet gott, vars spirande brodd kyrkan ej försökt förkväva, det finnes intet mänskligt brott, från blodskam till giftblanderi, som hon ej beskyddat och använt i sin tjänst för att hålla okunniga människor fångna i mörker och trældom.”

Men Fabian-Dacke går stundom längre än till ett stridsrop mot kyrkan — ibland identifierar han den med själva kristendomen. Han skriver i början av 1904 i Fram en betraktelse över rysk-japanska kriget, i vilken han likt den tidens revolutionärer sympatiserar med Japan i förhoppning att ett nederlag för tsardömet skulle ge det ryska folket ett tillfälle att kasta av sig tyranniet. Men — säger han — reaktionens vänner i alla länder, icke minst i våra nordiska, känna sig tydligt solidariska med det ryska polisförtryckets ledande män. Särskilt prästernas och de frireligiösa tidningar jämra sig överlutt över att kristendomen är i fara och framhålla ständigt att Ryssland, trots allt, dock representerar kristendomen bland dem där ute i Östern. Ja, det är just vad det gör, säger Fabian:

”Kristendomens anda är det ljusskygga, trång-bröstade, despotiska Rysslands anda, det har väl ingen tänkt att förneka.”

Trots sådana tillspetsade satser avsåg Fabian icke alls, att ungdomsrörelsen skulle engagera sig i någon antikristlig kampanj, och han tillrådde på ungdomskongressen 1905 — med framgång — försiktighet även när det gällde avvisandet av kyrkliga ceremonier vid äktenskap, barndop och liknande tillfällen.

Med det reaktionära motståndet mot medborgarrättens erkännande, med den socialpolitiska efterblivenheten och arbetsgivarnas brutalitet i fackliga strider växte fram en allt starkare klassmotsättning, och därmed följde också en förskjutning i fråga om arbetarnas ställning till försvaret. Kravet på en ny storstrejk gjorde sig starkt gällande. Själva Malmö arbetarekommun, som icke varit känd för särskilt radikala åskådningar, antog 1904 en resolution i sådant syfte. Ja, det uppstod t. o. m. en propaganda för massmigration ur landet. Dessa strömningar inom arbetareklassen väckte en häftig kritik i borgerliga tidningar; särskilt Aftonbladet utmärkte sig. Fabian-Dacke förebrådde i en ursinnig artikel Aftonbladet — den av Lars Johan Hierta grundade tidningen — att ha förrått folkets sak:

— — — ”vi tillropa den därför: hut, djävul, som förrädare har du icke mer någon talan i svenska folkets livsfråga, och att du en gång skapats och letts av en man, som bar ett av vår historias stoltaste namn, gör dig i ditt förfall ännu endast mera ovärdig att göra något inlägg i folkets sak.”

Och Fabian, patrioten-försvarsvännen, signalerade nu en ny ståndpunkt i försvarsfrågan från de

ungas sida:

”Må de som äro medborgare i landet försvara

detsamma. När vi få ett land, där vi äro medborgare, skola vi också försvara det med liv och blod, Man kan väl dock icke i all rimlighets namn begära, att ett från sina jordbitar jagat och av bolagsherrar för sin föreningsrätt som ett djur hetsat folk skall resa sig för att försvara de verkstäder, från vilka det utestängts, eller baggbölnas feta dividender. Skall man gå ut i ett krig med en arme, vars stora flertal hatar sitt land och dess institutioner, torde ej ett svenskt Port Arthur länge låta vänta på sig.”

Fabian Månsson gav här ord åt stämningar, som snart skulle behärska stora delar av arbetareklassen och som framför allt bragte dess ungdom till en bitter fiendskap mot hela det militära systemet.

Fosterlandet i fara

Fabian flyttade till Gävle på hösten 1904. Han hade några månader rest som agitator för lantarbetareförbundet i Skåne men när han fick anbud att börja som journalist i Arbetarebladet i Gävle, där Emil Rosén var redaktör och en ung student, Harald Åkerberg, medarbetare, accepterade han detta förslag. Hans verksamhet som fast anställd i denna tidning, som varade till dess han inträdde i riksdagen 1912, skulle bli något ganska enastående i fråga om hänsynslös agitatorisk kraft liksom hans samtidigt pågående propagandaresor i mellersta Sverige betydde en ofantlig framryckning i första hand för det socialdemokratiska ungdomsförbundet, i andra hand för fackföreningsrörelsen och partiet. Det är nu Fabian börjar verka som den förkroppsligade folkvreden, som ett oväder som går över landet med blix och åska, som en hämnare och en siare på samma gång.

Själva ankomsten till Gävle har sin säregna, fabianska humor. Harald Åkerberg har en gång berättat därom. Några av medarbetarna, som var nyfikna på Fabian, hade gett sig ner till stationen för att möta honom. De ställde sig vid utgången och började mönstra de ankommande. Där dök plötsligt en ganska sjaskig figur förbi dem som en raket med ögonen rakt fram och den trasiga armbågen fast knuten om ett litet paket. Han försvann alltför hastigt i folkvimlet för att kunna bli föremål för en närmare undersökning.

Så småningom återvände en av dem till tidningsredaktionen, och vem satt där om inte den misstänkte figuren med flyttsakerna under armen. Han hälsade oberörd på den inträdande med orden:

— Tjänare, mitt namn är Fabian, vad heter du?

Så blev Fabian installerad i sin nya miljö. Och snart kom Maja efter och tog hand om honom. Hemmet i Gävle blev ett tillhåll för hela den aktiva socialistiska gruppen i staden och för resande partivänner, som kände Fabian; där planlades och där diskuterades för det stora klasskriget, som nu begynte på allvar. Omväxlande höll man till på kafé d'Angleterre, även kallat Dingelidång, som genom Fabians närvaro blev ett centrum för stadens alla politikussar och möteshästar. Fredrik Ström, som efter några år efterträdde Rosén som redaktör för Arbetarebladet, har i Rebellerna givit strålande skildringar av Fabian (”Adrian”) på Dingelidång och hans agitationsfärder vid bruken. Så här talar Fabian till sina vänner på kaféet:

”Jag ska dyka opp som den flygande holländaren över allt. Djävls blod om det ska finnas en dansbana i Bergslagen, där dom inte ska få höra Guds oförfalskade ord å socialismens evangelium. Om jag så ska dra dom vid håret eller släpa dom i kragarna, in ska dom i klubbarna,

jäntor och pågar, var eveli själ, både arbetare å bönder å bondpigor, framför allt bondpigor, dä ä huvudsaken, dä ä framtiden.

Se, dä här ä min fälttågsplan, men för djävulen håll käften. Jo, dit pigorna gå, dit gå pågarna, å där barnen ä komma föräldrarna efter. Ja, för tusan, dä ä ett axiom. Vänta ska ni få se! Jesses, när vallontöserna å finnkäringarna vid bruken komma i farten. Dä blir en dans, så Helgeandsholmen ska gunga där nere i Stockholm som en fläskskiva i en kokande ärtsoppa.”

Adrian fortsatte en god stund att lägga upp planen för det stora fälttåget till Bergslagens erövring. Under tiden hade han beställt tre biffar:

”När biffarna kommo lade han dem ovanpå varandra, skar dem i fyra delar och i fyra repriser försvunno de jämte en karott potatis genom Adrians ginungagap. Han sköljde ned dem med en väldig sejdel öl och två stora muggar svart kaffe, ristade ned det hela med en rallarvals, där morrhoppa satt på armen, tände en pipa svart kardus, beställde en kortlek och ett schackspel. Han spelade bägge spelen på en gång, sittande mellan två bord.”

Och Fabian gav sig verkligen ut som en flygande holländare till bruk och landsbygd. Han passade på, när ungdomen var samlad till dans, dök fram under en paus, bad musikanten blåsa till samling ty han hade ett viktigt meddelande att göra, och när pojarna och flickorna mött upp började han:

Fosterlandet är i fara!

Och efter denna lystringssignal följde ett kort kraftigt agitationstal med en slutlig maning att ofördröjligen bilda en socialdemokratisk ungdomsklubb för att samman med Sveriges övriga arbetare slå ner fogdar och kapitalister och göra landet fritt. Det blev en ungdomsklubb burdus, unga och gamla skrev in sig i klubben, och Fabian utpekade egenhändigt — naturligtvis alldeles på måfå — vilka som skulle vara ordförande, sekreterare, kassör och övriga ledamöter i styrelsen.

Bruk efter bruk, hytta efter hytta, alla föllo de, klubbarna växte som stampade ur jorden. Efter honom kommo alla de andra agitatorerna för att så och skörda, där han plöjt. Partiets och fackförbundens talare följde i hans spår, arbetaretidningarnas ombud inhöstade också resultatet.

Fosterlandet var i fara.

Det var verkligen en farlig och stormfylld tid denna, de år som Fabian härjade i Bergslagen och i Arbetarebladet. Det var oro i luften, spänning utåt och inåt. Norrmännen lösgjorde sig från det Bernadotteska oket, och storsvenskarna ropade på krig. Den första liberala regeringen, tillkommen genom vänsterns framgångar vid andrakammarvalen 1905, störtades av kungen och första kammaren; rösträttsfrågan föll och republikkravet växte bland massorna. Liberalerna begingo felet att votera igenom en brutal lag mot den antimilitära propagandan; resultatet: ett raseri utan gräns mot deras ledare Karl Staaff, en skärpt klassmotsättning och en jättelik antimilitarism över landet. Det sociala kriget tillspetsas genom stora arbetskonflikter. Hänsynslösa terroråtgärder mot strejkande, såsom vräkningarna i Mackmyra, skapade ett bittert hat på arbetarehåll. Amalteaatentatet visade vart det barkade hän.

Lindman-Peterssons regering sökte med tvångsåtgärder, med åtal och mötesförbud, förhindra kampen med lagliga medel. Storstrejken 1909, framtvungad av arbetsgivarnas lockouter i lönenedprässningsyfte, skakade samhället och delade nationen i två.

Fosterlandet var verkligen i fara.

Den känslan behärskade helt den socialdemokratiska ungdomen, när den sammanträdde till sitt förbunds första kongress mitt under unionskrisens värsta skede, i mitten på juni 1905. Fabian var där den dominerande figuren. Varken Per Albin, Fredrik Ström eller någon annan kunde ännu i

inflytande mäta sig med honom. Han hade ju också personligen bildat ett mycket stort antal av de klubbar, som där voro representerade, och deras ombud följde honom som trädde på ett snöre. Hans vältalighet var också suggestiv och hans förslag, trots hans våldsamma patos i framförandet, oftast försiktigt avvägda och ägnade att samla.

Dock kunde hans hetsighet stundom förleda till obetänksamma yttranden. Det förekom dessa dagar allehanda ”fosterländska” demonstrationer på guld-krogarna med smädelser mot norrmännen, kungssångens avsjungande och liknande. En eftermiddag, när kongressen var slut för dagen, stiger Fabian upp på sin bänk, begär ordet och säger: ”Nu ska vi gå ner till Berns och demonstrera mot krigsgalningarna. Och är det så att dom opponerar, så slår vi dom på käften.” Det var något av den primitiva knektandan, som ännu satt kvar hos honom. Hans råd, att vi skulle inlåta oss på slagsmål om det gällde, följdes dock inte. Men hans häftiga spontana reaktion gentemot de dårar, som genom vapnen ville ”tala svenska med norrmännen” hade dock verkan när det gällde utformandet av kongressens beslut i denna fråga.

Kongressen antog nämligen enhälligt ett av Höglund, Fabian och Per Albin formulerat förslag till upprop till arbetareungdomen, betitlat Ned med vapnen, det uttalande för vilket Höglund sedermera ådömdes sex månaders fängelse. Det innebar helt enkelt — under förutsättning av ett svenskt angrepp på Norge — uppmaning till mobiliseringsvägran, storstrejk och uppror. Det spreds genom pressen och genom flygblad över hela landet och blev ett led i arbetarepartiets och Brantings och övriga fredsvänners stora insatser för att hindra ett krig. Att ge kung Oscar äran för att det icke gick därhän är löjligt, sedan man numera vet, att han tidigare ej varit främmande för tanken att eventuellt med tyske kaiserns hjälp — med våld krossa Norges frihetssträvan. Han handlade nu i ett tvångsläge, där ingenting annat var att göra än att acceptera faktum.

Fabian segrade på kongressen, när det gällde att formulera förbundets ståndpunkt i försvarsfrågan. Per Albin hade å centralstyrelsens vägnar framlagt ett uttalande, som höll på partiprogrammets stadgande som en ”övergångsform”. Den socialdemokratiska ungdomen hade nog skäl, sade Per Albin, att vara försvarsnihilistisk, ty de maktägande ha förstått att med klasslagar och ekonomiskt betryck ge ordet fosterland en för oss håfull klang. Men Per Albin ansåg, att konsekvensen av försvarsnihilismen vore försvarsvägran, som han ej kunde förorda. Fabian önskade ”ett helt försvarsnihilistiskt uttalande” och föreslog:

”Förbundet skall bedriva en kraftig antimilitaristisk agitation, gående ut på att i landet skapa en stämning mot militärutgifterna och för att dessa medel i stället må komma det mindre jordbruket, folkupplysningen och arbetarepensioneringen till godo.”

Detta förslag, som klokt förenade negativismen mot försvaret med positiva förslag till militärutgifternas användande för folkliga ändamål, antogs enhälligt av kongressen sedan övriga förslagsställare frånfällit sina yrkanden.

Fabian hade som ett av huvudargumenten för den ståndpunkt han numera intog i denna fråga framlagt tesen, att Sverige icke kunde försvara sig gentemot en stormakt utan måste på annat sätt än genom militära medel söka skydda sin självständighet. Han utvecklade närmare denna synpunkt sin mycket uppmärksammade och spridda broschyr Kan Sverige försvara sig?, en skrift som hade djupgående verkningar i den antimilitära propagandan. Stödd på ett rikhaltigt siffermaterial rörande rustningskostnaderna i andra länder hävdade Fabian, att ett effektivt svenskt försvar krävde en militär budget på minst 800 miljoner — en tiodubbling mot vad då anslogs och betraktades som ett tryckande maximum.

Men han stannade ingalunda vid militarismens ekonomiska sida. Han visade hur den var en fiende till folkets frihet. Han karakteriserade den allmänna värnplikten såsom den härskande

klassens våldsrekrytering av sina miljonhärer, ”på samma sätt som förr i världen slavhandlarna rekryterade arbetsstyrkorna på sina och andras plantager”. Han citerade, hur borgerliga författare rentav prisade kriget som en välgärning; en känd skolman hade nyligen sagt: ”Freden fostrar lättja, själviskhet och storstrejk. Om det skulle vara en ständig fred skulle landet bli överbefolkat och arbetarna icke kunna hållas i tukt.” Militarismen röter hela samhället. I alla militärstater ruttar den borgerliga rättvisan totalt ner. Även de äldsta och mest naturliga kulturgrundvalar undergrävas. Se t. ex. på Staafflagarna, vid vars antagande de maktägande gärna kunde till motto på dem satt de bekanta orden: Vi göra det onda och därför hata vi ljuset.

Han slöt denna mäktiga broschyr med orden: ”Hela Europas socialdemokrati går till storms. Militarismen, kapitalismen är fienden! Denna förbannade dumhet skall icke tålas i Europa.”

Det blev paroller, som ekade över landet.

På partikongressen 1911, där en väldig drabbning utkämpades mellan de olika riktningarna i partiet i försvarsfrågan, höll Fabian ett anförande, vari han gick sina egna vägar och förordade — ett försvarsförbund med England! Han yttrade:

”Min uppfattning är nu som förr, att Sverige icke hotas av små och icke kan försvara sig mot stora stater. Men en fredsgaranti bättre än traktater är ett försvarsförbund med England. Vi säga till Ryssland och de andra: Vi ha rätt att leva och ämna leva vårt eget nationella liv. Men för den händelse ni ej låta oss vara i fred, så äro vi nu betänkta att ingå en överenskommelse med England för att få dess flotta till vårt skydd, och vi förbinda oss att betala 20 millioner kronor årligen till engelska marinen efter det dess flotta måst aktivt uppträda till Sveriges försvar. Norge närmar sig England alltmer, så bör ock Sverige göra.”

Det var 35 år före Atlantpakten, som Fabian kom med detta uppslag. Det bröt med neutralitetstanken och föreföll därför oss andra oantagligt. Men i dag är ju detta närmande till västern, som för Fabian den gången framträdde i sjömakten Englands gestalt, för många den enda säkerheten för vår nationella frihet.

Fabian, som dessa år var omåttligt produktiv, kastade i rask följd ut ännu några broschyrer, skarpa vidräkningar med det kapitalistiska systemets roffarpolitik mot de arbetande klasserna. Det var Malmfrågan, Norrlandsfrågan och häftesserien Hungertullarna, allesamman berörande centrala ekonomiska problem i anknytning till temat fosterlandet i fara. Det försiggick en jätteutplundring av nationens materiella tillgångar och av dess arbetskraft. Jag sände dessa skrifter till August Strindberg 1910, då han höll på med sina stora vidräkningar med den litterära och politiska hemmareaktionen. I ett svarsbrev skrev han i anknytning härtill: ”Hälsa Fabian Månsson och tacka för hans förträffliga broschyrer, som jag skall citera.” Att detta erkännande av Sveriges störste författare glädde och uppmuntrade Fabian säger sig själv.

Frågan om en ny politisk storstrejk som ytterligare påtryckning på myndigheterna för att framtvunga allmän rösträtt stod på dagordningen efter den Staaffska regeringens störtande och bildandet av Lindman-Peterssons regering i tecknet kungadömet renässans. Fabian var med på den socialdemokratiska kongress, som hölls 1907 för att pröva denna fråga — stämningen var inom stora arbetarekretsar mycket stark för att än en gång tillgripa detta medel i rösträttskampen, särskilt inom den socialdemokratiska ungdomen. En dubbel majoritet hade vid omröstning i partiet uttalat sig för storstrejk. Den yngre falangen — Fabian, Per Albin och Fredrik Ström — verkade i denna riktning, men Brantings återhållsamhet segrade, kanske ej minst därför, att det Lindmanska rösträttsförslaget på många håll ansågs likvärdigt med eller bättre än det Staaff presterat. Självklart hade emellertid själva propagandan för storstrejk haft sin betydelse som pådrivande kraft på den nya regeringen, när den skulle ta position i frågan.

Ett kuriöst åtal förskaffade Fabian Arbetarebladets redaktör Emil Rosén 1908 genom några raka kommentarer till Berlinpolisens brutala framfart mot en arbetaredemonstration med många offer i döda och sårade. Det hör till saken, att vid denna tidpunkt otroliga skandaler blottats rörande homosexuella förhållanden inom högre, kejsaren närstående kretsar. Fabian anspelar vidare på den tragikomiska historien med en förbrytare, som klätt ut sig i tysk kaptensuniform och i denna egenskap förmådde de kommunala myndigheterna i staden Köpenick att till honom utlämna hela stadens kassa. Han skrev:

”Homosexuallisternas, Köpenickarnas och hottentotternas krönte struntpratare hade i går en lycklig dag, då han fick tillfälle visa de rösträttslösa bland preussare, att oroliga män icke skola närma sig slottsplatsen i Berlin i avsikt att begära rösträtt.”

Detta var att smäda en i grundlagen helig person och skymfa hans rike och kostade Rosén en månads fängelse. I dag är kejsarens ära icke värd många ruttna lingon, och genom att det citerade yttrandet åtalades ha vi fått anledning erinra om en skamlös episod i kaiserismens historia.

Fabians Maja

Vad heter du, din lilla apunge? Vill du gifta dej med mej?

Så där tilltalade Fabian i sin ungdom på Malmötiden flickorna i klubben, när han presenterade sig.

Många blev förskräckta eller förargade över detta burdusa språk. Maja Qvist blev varken förskräckt eller förargad. Hon gifte sej med Fabian, dock länge utan officiell välsignelse. På sitt originella sätt presenterade han henne: min hustru, fröken Qvist. Eller också helt enkelt: Maja.

Det var ett lyckokast Fabian gjorde den gången.

Hon var som både maka och mor åt honom. Ty han var icke bara en stor och stark man, en jätte i kroppsligt hänseende liksom i andlig kraft — han var också ett barn i de flesta praktiska ting, oförmögen att sköta sig själv i livets vardagligheter, helt beroende av kvinnlig hjälp. Hon blev en oskiljaktig del av Fabian och hans verksamhet. Hon skötte hans hem, hon lagade hans mat — och Fabian tyckte om god mat. Hon såg till, att han klädde sig skapligt. Men hon höll också reda på hans papper, hjälpte honom med nödvändiga avskrifter, körde hans bil när den tiden kom att han hade sådan, maskinskrev åt honom och blev själv ett stycke forskare. Med ett ord: hon blev hans trogna tjänarinna men också hans milda härskarinna denna älskande och kloka kvinna, som visste att leda hans ofta oregerliga och bizarra person in på rätta vägar. Det är inte troligt, att Fabian kunnat utföra sitt jätteverk utan den omsorg, förståelse och medverkan som Maria Qvist betydde i hans liv.

Maria Qvist var knektdotter från Övraby i Skåne, född 1879. Hon gick igenom en förberedande kurs i småskoleseminariet i Malmö och sedan en kurs i Hvilans folkhögskola, den första i sitt slag i landet. Där förvärvade hon utom bokliga kunskaper insikter i vävning och knyppling, vari hon blev mycket skicklig till Fabians glädje och nytta, ty Maja hade i regel vävt de starka, nästan outslitliga kläder, vari Fabian efter deras giftermål visade sig som en till det yttre helt ny människa.

Maja kom i början av århundradet till Malmö och tjänade i en miljonärsfamilj, som höll sig med sex tjänare utom kusk och trädgårdsfru. På en fest i Folkets park träffade hon första gången Fabian. Hon har för Fredrik Ström gett en humoristisk skildring av detta möte. Fabian var tydligen litet försiktigare, när han presenterade sig för Maja och hennes väninna än han brukade vara. Han närmade sig flickorna med orden:

”Det var förfärligt vad det dammar i parken i kväll.”

”Det var ett faktum, som vi ej kunde motsäga”, tyckte Maja, och svarade därför: ”Ja.”

”Mitt namn är Månsson, får jag göra sällskap?” Fabian fick lov att följa med på vägen ett stycke, men samtalet hade svårt att komma i gång.

”Kan du inte tala?” frågade Fabian.

”Jo, något litet”, blev svaret.

”Är du med i klubben?”

”Klubben, nej. Vad är det för något.”

”Går du med dit, så får du se och höra.”

Ja, slutet på visan blev, att Maja gick med i klubben och snart blev intresserad av dess verksamhet och Fabian av henne. Maja var med som en av Malmörepresentanterna på den kongress i Stockholm mellan dåvarande ungdomsklubbarna, som ledde till förbundets sprängning. En särskild insats gjorde hon genom att börja organisera hembiträderna, tjänarinnorna hette det den tiden, och det var ingen lätt uppgift. Det var Fabian, som gett uppslaget härtill, och vid besök i Köpenhamn tillsammans med Maja studerade hon den danska hembiträdesrörelsens verksamhet. Ett svårt och otacksamt arbete har det varit, därför dubbelt värt erkännande.

Fabians och Majas samvetsäktenskap ”välsignades” av ärkebiskop Nathan Söderblom i ett uppseendeväckande tal vid vännernas fest för Fabian på hans 50-årsdag. Det var dock ingen officiell akt. Först några år senare blev det borgerlig vigsel mellan dem bägge, förrättad av borgmästare Carl Lindhagen i hans hem. Det föranleddes av rent civila motiv och hade ingenting med samhällets officiella religion eller moral att skaffa.

Läder och limpor

När Fabian efter sin första stora framstöt 1908 mot tullskyddssystemet med broschyrserien Hungertullarna och ett otal föredrag i ämnet beslöt sig för en tids avkoppling genom en reportageresa i början av 1909 till sydligare länder — Italien och Turkiet — varifrån han skickade intressanta och målande korrespondenser till Arbetarebladet, var det nära att han kommit av sig redan i Stockholm.

Han sammanträffade med mej, skalden Leon Larsson och några andra vänner på Frejabuffén för ett farväl. Plötsligt får Fabian i middagstidningarna se, att tullfrågan aktualiserats i Norge genom en stor aktion från protektionisternas sida. Han blir eld och lågor.

”Hör du Leon” — säger han på sitt impulsiva sätt — ”du ska genast resa till Norge och arrangera tre veckors möten för mej över hela landet, så ska vi djäklar anamma slå ihjäl dom där förslagen med detsamma.”

Den arme skalden såg verkligen bekymrad ut. Han visste knappast vad en tull var för någonting, och nu skulle han i främmande land sätta igång en stor antitullkampanj åt Fabian. Han lugnade sig dock något, när denne tillade:

”Så snart du ordnat det hela så telegrafer till mej till Rom eller Konstantinopel, så kommer jag genast hem.”

Nå, Leon telegraferade dess bättre inte efter Fabian, så denne fick fullfölja sin planerade resa och bra var det, ty därigenom fick Arbetarebladets läsekrets några verkligt dråpliga skildringar från Italien och Turkiet, förebådande hans senare historiska stilkonst.

Antagligen var det under denna resa som Fabian fattades av det glödande hat till katolicismen, som inte minst under hans senaste år framträdde så starkt i hans propaganda. De katolska

prelaterna tecknade han så här:

”De äro nästan outrotliga mullvadar mot allt framåtskridande och allt annat än föraktliga fiender, tack vare sin nästan outtömliga arbetskraft. När man ser dessa myllrande prästskaror här nere i södern och tänker på vad de förtärde på den tid de hade makt att med våld taga åt sig, så förstår man först tillfullo sanningen i Gustav Vasas ord om dem, att de voro 'en ohyra, som åto upp den bästa grödan i landet', och man anar mer än förr vilken väldig roll de protestantiska kyrkorna spelat för den fria tanken och utvecklingen, om än även dessa kyrkor icke varit fria från maktlystnad och fördummelsebegär gent emot folket.”

Det kom en tid, då kampen mot en smygande katolsk infiltrering i Sverige blev en väsentlig sak för Fabian — men än så länge stod kampanjen mot tullarna i förgrunden för hans intresse. Tullarna blevo för Fabian en så väsentlig del av hela det kapitalistiska systemet, av utsugningen av folkmassorna genom fåtalet härskande, och samtidigt den lättast påvisbara orättfärdighet i detta system, att han under många år kom att ägna huvudparten av sin kraft åt att avslöja och bekämpa denna form av utplundring.

När Fabian 1911 uppställdes som en av det socialdemokratiska partiets kandidater till andra kammaren i Gävleborgs län höll han ett föredrag i tullfrågan av sällsynt slående kraft både i fråga om framdragna fakta i saken och när det gällde att på ett lättfattligt sätt formulera tullsystemets verkningar. Han gör en jämförelse med läget för en Stockholmsarbetare, alltså i ett land med tullskydd, och en Manchesterarbetare i ett frihandelsland: ”Stockholmsarbetaren, som har en avlöning av 20 kronor i veckan, tror att det verkligen är tjugo kronor han erhåller i veckolön. Den godtrogna själen vet icke, att det bara är 9 kronor i veckan han har i avlöning, ja nio kronor äro alldeles för mycket tilltagna, men vi kunna ju säga så.

Men när hans hustru går ut för att med veckoavlöningen betala mat, hyra och skatt, så får hon endast för nio kronor att leva av under veckan, under det manchesterarbetarens hustru får för hela tjugokronan. Utom skatt på maten och betalning för matens värde skall stockholms-hustrun genom höga hyror — tredubbelt mot Englands — betala räntan på sin andel av vad förut jobbarna stulit i förskott och efterlämnat på hennes axlar som ett för henne osynligt men därför lika tyngande hypotek.

Vi finna alltså, att den med tjugo kronor i veckan avlönade i fullt arbete varande stockholmsarbetaren befinner sig i samma ställning som sin engelske yrkesbroder, när denne strejkar\ och endast uppbär halvt strejkunderstöd, 8 kronor i veckan. Så länge stockholmare orkar arbeta för 20 kr. i veckan, så länge orkar manchesterarbetaren strejka för 8 kr., om han vill finna sig i att leva under lika dåliga förhållanden som den förre när han arbetar.”

Och hans slutsatser bli följande, som lika väl kunde ha sagts om hela det kapitalistiska systemet:

”Någon möjlighet till försoning mellan en upplyst arbetareklass och skyddstullsystemet gives icke, lika litet som den bestulne och tjuvens intressen kunna förenas eller hälsan och böldpesten arbeta hand i hand. Endera måste ohjälpligt gå under.

Det är givet, att dessa, som ta 70 öre för ett kilogram socker, vilket kostar 13, 14 å 15 öre i tillverkning, som förtjäna 4 öre i ärlig industrivinst när de stjäla 40 öre i tullar och trustskatter och som på sina verkligen inbetalte kapital lyfta ända till ett fjärdedels tusen procent och däröver, skola bli alldeles utom sig av raseri, när de se, att det växer upp en arbetareklass som inte bara nöjer sig med att begära högre avlöning — ty det vore ju en bagatell om de så ville ha den dubbla mot nu, när man kunde ta igen det fyrdubbla genom ökade tullar på bekostnad av hela landets befolkning men som inte skäms att blanda sig i, hur landet regeras och beskattas.”

Och Fabian fortsätter:

”Det är klart, att med arbetareklassens uppryckning och mognad rycker den dagen obehagligt nära, när denna klass vägrar att betala 70 öre för en dålig vara när man kan få en god för 25 öre, och de skola utan hänsyn till trusternas hot och böner tum för tum förinta denna tullmur, som till båtnad för en liten aktieägargrupp blockerar vårt land långt kraftigare och ihärdigare än någonsin en stormakts flotta skulle förmå.”

På detta antitullprogram ryckte Fabian in i andra kammaren och han skulle snart låta höra sig där på ett sätt, som fäste hela landets uppmärksamhet vid hans förslag, hans person och hans nya diskussionsmetoder.

Sitt första stora slag i tullfrågan slog han vid 1913 års riksdag med motioner om sänkning av lädertullen och spannmålstullarna.

Det som gjorde mest sensation i debatterna omkring dessa förslag var icke bara den sakligt starka, med sifferbevis späckade och med drastisk skärpa framförda argumentationen utan jämväl den åskådningsundervisning, som beledsagade Fabians tal i kammaren med förevisande av kvaliteten hos det svenska tullunderstödda lädret och — i det andra fallet — en demonstration av brödlimpor i Sverige och i Köpenhamn och deras resp. priser.

Fabians motion om lädret innebar, att tullen skulle sänkas med från 45 till 20 öre pr kg. Han vann en omedelbar framgång i så måtto, att bevillningsutskottet förordade en sänkning på 10 öre, medan högern reserverade sig för avslag och Fabian själv, som invalts i utskottet, vidhöll sin motion.

Under debatten i kammaren polemiserade Fabian mot påståendet, att lädret under den tid som tullen varat, högst väsentligt förbättrats i kvalitet. Ur sin portfölj plockade han fram en rad läderstycken från skilda länder och demonstrerade inför kammaren deras hållbarhet vid iturivningsförsök. Om det svenska lädret yttrade han:

”Här ha vi nu en bit läder, som är rent kemiskt garvat. Om jag nu skär i kanten, så går det sedan tämligen lätt att riva itu det, som herrarna se.” (Fabian slet upp det utan större svårighet.) ”Ni se också, att mina byxor blivit fulla av mjöl. Det är av mjölvällingen, som lädrets yta är indränkt med. Se på den här läderbiten hur blank den är. Den förefaller nästan outslitlig, ja lika oantastlig som hr Vennerstens tullsystem. Men om jag tar och undersöker den, finner jag, att det endast är mjölgröt och lim utanpå och att den gamla kärnan inuti blivit uppbränd. När jag har en sådan sula under fötterna och går med den i vatten, så att den blir blöt, uppstår inom kort ett hål under foten, ur vilket jag sedan kan draga fram stora trasor precis som ur en ullstrumpa.”

Ur den efterföljande debatten märkes utskottsordföranden högermannen och industriledaren Vennerstens dråpliga anmärkning, att det ”icke vore passande att här i kammaren använda sådana demonstrationsmetoder som herr Månsson gjort”! Liberalen Röing återigen hade som frihandelsvän det betecknande yttrandet, att hade han vetat, att man kunde få visa demonstrationsmaterial, såsom Fabian gjort, så skulle jag — sade han — ”kunnat visa kammarens ledamöter, vilket onaturligt högt tullskydd vi ha på nästan alla varor, som tillhöra vår klädsel från hatten eller mössan, som vi ha på huvudet, till kragar, manschetter, vitvaror, vävnader, garner, tyger, strumpor, skor och läder.”

Ehuru Fabian fick nöja sig med den kompromiss som utskottet föreslagit, och som bifölls med 140 röster mot 62 för avslagslinjen, så betecknade utgången lika väl som debatten och åskådningsundervisningen en stor moralisk triumf för honom och hans kampanj.

En vecka senare behandlades hans motion om bröd- och spannmålstullarnas sänkning, på vilken

bevillningsutskottet yrkat rent avslag med den motiveringen att industritullarna måste sänkas samtidigt. Fabian fick nu tillfälle visa tullens inverkan på det svenska brödspriset i förhållande till det tullfria danska. Han demonstrerade en rad limpor från Stockholm, Gävle och Köpenhamn och kom till det slutresultatet, att brödet i Stockholm kostade 34 öre pr kilogram medan samma sorts bröd och till och med en bättre vara, mer välsmakande ehuru måhända fortare torkande, i Danmark såldes för 151/2 öre per kilogram.

Jag kan inte underlåta att ur den utförliga debatten anföra följande kostliga argument för tullarna av kvarnägaren Jeansson i Kalmar:

”Icke är det lämpligt att först vända sig till en köpman i Köpenhamn, som kanske är förtrogen med ändamålet med brödinköpet, och jämföra hans bröd med bröd från en handlande i Stockholm, som icke vet, vad det är fråga om eller vad man vill ha brödet till. Den senare kanske bor på en förnäm gata och har en dyr hyra, som skall läggas på brödspriset, och dessa bägge fall äro sålunda icke jämförliga.”

Fabian replikerade bl. a.:

”Nu skall jag rättvisligen erkänna, vad jag ofta sagt, att tullarna äro icke ensamma skulden till alltsamman. Det är jobbarne, som varit framme och lyftat i förskott stora förmögenheter, vältrat osynliga hypotek över de nu levandes huvuden, och de nu levande hyresgästerna i butiker och bostäder måste förränta dessa osynliga hypotek, och dessa räntor måste tagas ut av dem, som köpa varor i de butiker, som äro belastade med dessa osynliga hypotek.”

Fabian rönste denna gång större motstånd än vid lädertullens behandling. Det berodde väl delvis på den långt mer ingripande karaktären av denna fråga, dels därav — och det var avgörande för många socialdemokraters ståndpunkt — att kammaren kort förut tillstyrkt en officiell socialdemokratisk motion med begäran om en allsidig utredning om tullsystemets verkningar. Därför ansåg man det icke rimligt med ett omedelbart beslut i anslutning till Fabians motion. Den samlade ändå i den förberedande voteringen ett betydande antal (78) röster. Fabian hade även i denna allmänna debatt om Sveriges handelspolitik gjort sig starkt gällande i några ypperliga inlägg.

Fabian fick ett osökt tillfälle att återkomma till tullfrågan, när vid samma riksdag förslaget om allmän pensionsförsäkring godkändes, ett beslut som var den svagaste tänkbara början till ålderdoms- och invaliditetspensioner. Utom andra skavanker lämnade det alla dem, som vid lagens ikraftträdande 1914 redan fyllt 67 år, utanför rätten till understöd! I ett kort anförande riktade Fabian en ljungande protest emot särskilda utskottets uttalande, att man icke skulle ha råd att taga med dessa gamla:

”Är det dock icke så, att det är dessa, som nu bli helt och hållet lämnade åt sitt öde som ha till stor del svultit ihop denna försäkringsfond? Det är väl ändå de, som ha, lågt räknat, under dessa 25 år svultit ihop ungefär 1.200 millioner kronor bara till följd av mjöltullar och spannmålstullar. Ja, herrarna skratta, när jag kommer in på dessa siffror, men det är endast för att herrarna icke ha reda på sig. Tänk bara på, vad statskassan erhållit under dessa 25 år av tullmedel. Och vad ha icke sedan de enskilda erhållit under de 25 åren, tagit med våld från dessa armaste, trots deras protester. Och de ha dock av konungen i statsrådet fått löfte om, att åtminstone de droppar av dessa summor, som flöto in i statens kassor på detta sätt, skulle användas till deras pensionering. Nu se de sig lämnade åt sitt öde. De kunna icke tro, att det är sant.”

Fabian syftade på det kungliga löftet av Oscar II, när svälttullarna genom statskuppen 1888 påtvingades svenska folket, att de inkomna medlen skulle användas till arbetarepensionering.

Det är sant, att Fabians antitullaktioner endast ledde till partiella resultat — även de visserligen icke att förakta. Ett ord av den tyske nationalekonomen Brentano äger här sin giltighet: ”ett folk, som haft tullskydd en längre tid är mindre vetande i ekonomiska frågor.” Tullskyddssystemet hade till den grad snedvridit det ekonomiska livet här som annorstädes, att även många principiella frihandlare tvekade när det kom till kritan inför de svårbedömliga konsekvenser, som en allmän övergång till frihandeln skulle föra med sig och inför den förbittrade intressekamp, som krävdes för att få en ändring till stånd. Den alltmer invecklade utrikes handelspolitiken bidrog också till att göra tullarna i vissa hänseenden till ett vapen i de mellanfolkliga handelsförbindelserna. Därmed övergick tullfrågan från att ha varit ett isolerat ekonomiskt problem till att bli ett led i ett större sammanhang. Med hänsyn härtill modifierade också Fabian med tiden i viss mån sin doktrinära ställning i denna fråga, men han uppgav dock aldrig sina krav på en väsentlig revision till de fattigaste samhällsklassernas båtнад. Och det kan aldrig bestridas, att Fabians antitullkampanj inneburit en mäktig väckelse av hela vårt folk till insikt om orättfärdigheten i ett ekonomiskt system, som utplundrade massorna, ökade olikställigheten i samhället och verkade moraliskt förgiftande på befolkningen. Redan detta var en stor och minnesvärd gärning.

Försvar, F-båtar, folkförbund

I de stora politiska strider om vårt militära försvar och dess utbyggnad, som rasade med särskild bitterhet under åren 1911-14, alltså tiden närmast före första världskriget, deltog Fabian med utomordentlig energi och slående stötkraft mot rustningsraseriet. Man erinre sig, att kampen särskilt kom att röra frågan om byggandet av en stor och mycket dyrbar pansarbåt, benämnd F-båten. Den Lindmanska högerregeringen hade gått in för denna försvarstyp men ej hunnit genomföra detta beslut då den störtades genom valutgången 1911, som avgjorts till vänsterpartiernas och främst socialdemokratins förmån tack vare ej minst deras motstånd mot högerens försvarsprogram.

Den nya liberala regeringens första åtgärd blev också att uppskjuta F-båtsbygget intill dess den nyvalda riksdagens mening hunne inhämtas. Kungen reserverade sig mot detta beslut, och en helveteskonst utbröt på högerkanten. En rasande militär propaganda sattes i gång. Den kulminerade i dels en jätteinsamling för att på frivillig väg åstadkomma de fjorton miljonerna för F-båten, dels i forskningsresanden Sven Hedins i en miljon exemplar spridda hetsskrift Ett varningsord samt i en rad möten över hela landet. Officerare och högermän kämpade — dock i allmänhet förgäves — för att vinna massornas anslutning till de militära anspråken.

Under detta politiska tryck, som 1914 utmynnade i det s. k. bondetåget till Stockholm för att stödja kungen och högern, hade Staaff i mycket tillmötesgått de militära anspråken men bragtes ändå genom kungens personliga politik att avgå. Vi fingo i stället 1914-17 den kungavalda högerregeringen Hammarskjöld, som genomtrumfade de militära kraven sedan världskrigets utbrott framtvingat en viss ”borgfred” mellan partierna.

I den motrörelse, som från socialdemokratiskt håll sattes igång mot den militära propagandan, spelade Fabians insatser en särskild roll genom att han mer än de flesta grep sig an frågans militärtekniska och ekonomiska sida. Vi har tidigare sett, hur han redan 1907 i sin skrift Kan Sverige försvara sig? med stor framgång gått in på dessa problem och tagit upp den debatten med officerrarna — de ”sakkunniga” — själva. Sedan dess hade han ytterligare fördjupat sina specialkunskaper när det gällde försvarets tekniska utrustning och kommit till den uppfattningen, som han kanske skarpare än någon annan företrädde att F-båten var ett odugligt försvarsmedel och att sjöförsvaret måste inrikta sig på undervattensbåtar; även ur ekonomisk synpunkt vore

detta det enda rimliga. I tal och skrift, i riksdagen och utanför, framförde Fabian denna mening, samtidigt som han icke försummade att brännmärka hela det militaristiska systemet.

Sitt skarpaste och kanske mest sammanfattande inlägg i saken gav Fabian i broschyren Svar till Sven Hedin. Till en början må återges det referat han lämnar under rubriken Hur man tilltalar svenska folket av Sven Hedins polemiska glosor mot antimilitaristerna. Det är verkligen alltför dyrbart för att bortglömmas:

”-- — en hop gnällstakar och mammas gossar” — — ”nästan alltid röra de sig om bagateller, som endast käringar och köksor gitta att tala om”. ”De käringar som uppammats av den eldröda pressen”. — ”Allt pjåsk och pjunk, allt struntprat, som år ut och år in idisslas i socialistpressen, kan icke förmå oss till medlidande, blott löje”. — ”våra porslinsbeväringar” — ”Stackars morsgrisar! Äro de av glas eller kinesiskt porslin? Gå de sönder av att hålla i ett gevär? Skola de lindas in i bomull från topp till tå för att icke förkyla sig? Smälta de som socker, om det regnar på dem ” — ”frestad tro, att det vore riskabelt att skicka ut beväringen på vapenövningar utan barnjungfrur och daddor, som ständigt passade på att rädda kronans pantalonger från små malörer, som kunde lyfta gossarna i korgvagnar på skuggiga platser, som fläktade bort flugor och mygg från deras näsor och som förde diflaskans kautschuknapp till deras rosenröda läppar, när de pepo efter mat” — ”Jämför de surmulna och kutryggiga ynglingarna, som vid inryckningen gå och slå klöver i backarna, med den friska, glada och väderbitna ungdom som rycker ut vid övningstidens slut. Man ser, att de komma från en skola, där de förvandlas från drumlar till gentlemän.”

Fabian hade först några ord att säga om dessa Hedinska glosor om det unga Sverige, innan han gick in på sakfrågan:

”Sådant är språket. Svenska folket känner visserligen inte igen det. Ty så talas det icke i de hundratusen hemmen, där de 'drumlar' uppfostras, 'som går och slår klöver i backarna'. Så tala kanske endast de högadliga bland lärarna på de folkhögskolor, där 'drumlarna förvandlas till gentlemän'. Så tala icke de, som bryta bergen, bana väg för ångvagnen genom ödemarkerna, förvandla myrar och backar i åker och föra fartygen över haven; de veta, att de ha ansvar för vad de säga. Men så tala kanske de som äro presenterade vid hoven, som äro vana att genom höga räntor äta upp lejonparten av bondens vinst, som åka på första klass i bekvämt bäddade sängar på de skenor, som andra lagt; de som sova i salonger på de ångare, som andra vaka över och brottas med sjö och dimma och storm om. Obildade provryttare kunna använda dylika uttryckssätt, när de tala med kypare i fyllan och villan efter klockan ett på natten. Sven von Hedin använder detta språk när han i fråga om allvarliga ting vänder sig i tryck till svenska folket.”

Det var onekligen en berättigad avhyvling av det Hedinska övermodet i Varningsord.

Fabian tog därefter itu med övriga ovederhäftig-heter i denna skrift. Hedins påstående, att svenska folket ”sovit” i försvarsfrågan, ”en sekellång dvala”, hade han lätt att tillbakavisa. Medan Sverige från 1902 till 1910 offrat i genomsnitt över 50 0/0 av statsbudgeten till försvaret var motsvarande siffra för det rika Holland 29,5 %, för Belgien 17,4 %, för Norge 35,1 %, Danmark 31 % och Ryssland en sjättedel av sin budget. Han visade med otaliga siffror, hur andra statsverkets behov fått maka åt sig: folkundervisningen, jordbruket, väg- och vattenbyggnader, ålderdomspensioneringens fond etc. ”Motioner ha ej saknats från högerhåll att inställa denna sistnämnda enligt högerens mening landsskadliga fond, för vilken man ju kunde få en pansarbåt.” Vem har betalat försvarskostnaderna? frågade han vidare. Han visade också här med ovedersägliga talrika siffror ur officiell statistik, hur bördorna vältrats över huvudsakligen på de fattiga samhällsklasserna av ”en klassrå riksdag”. Folket säger nu till de förmögna:

”Tills ni betalat så mycket som vi, de fattiga, så kräva vi, att ni har så mycken skamkänsla i kroppen att ni hålla munnen på er och betala er ännu obetalda andel av vad samhället behöver för

sin utveckling. Ty vi äro nu pressade till det yttersta.”

Fabian tog sedan upp frågan om F-båten. Han utgick från ett föredrag av dåvarande kaptenen Hägg, som påstått att F-båten skulle garantera, att våra handelsångare ”skulle få oantastat plöja havet”, den skulle ”skydda våra ägodelar” och ”värna vårt oberoende”. Denna ”Herrens signade båt” — som Annie Åkerhielm kallade den i ett ryktbart kväde — skulle enligt henne låta ”fiendeflottan sjunka för svenska skott en gång”.

Denna naiva övertro på en fartygstyp, som trots sin dyrhet ändå aldrig kunde mäta sig med stormakternas jättekolosser, gav Fabian anledning till följande erinran:

”F-båtens 22,5 knops fart gör att den ej kan undkomma den ryska Gangutklassens med 23 knops fart gående fästningar. Det måste alltså komma till strid och det kan ej bli fråga om många minuter, innan F-båtens öde är avgjort. Vi behöva endast erinra oss, att i Tsishimasundet ödelades det ryska flaggskeppet Ssuworow på 13.516 ton på sexton minuter. Kl. 1.49 small första skottet från Ssuworow mot de japanska fartygen Mikasa och Shikishima och kl. 2.05, alltså efter 16 minuter, voro bryggorna nerslagna, det mellersta 15 cm. tornet inslaget, pansardäcket genomslaget, kornmendantsvåningen och officersrummen stuckna i brand, en granat kreverade inne i kommandotornet, vars invånare 12 man lågo i en hög om varandra, stålplattorna på bordväggen över pansardäcket och i överbyggnaden rivna i slarvor, järntrapporna sammankrökta till krumelurer, flera kanoner kastade ur lavetterna, alla räddningsbåtarna i brand och det bakre grova kanontornet hade slungats högt över kanten på fartygets skorstenar och slagit ned på ett annat ställe, t. o. m. inne på förbandsplatsen hade en granat kreverat.”

Detta efter en skildring av den ryske officeren Wladimir Scemenow, vilken själv deltog i slaget.

Att märka är att Ssuworow var dubbelt så stor som F-båten och att intet av de fartyg den då stred emot var tillnärmelsevis att jämföra med Gangutklassens i storlek och styrka, skriver Fabian.

Det är inte här möjligt att vidare ingå på de redogörelser han lämnar, som visade F-båtens tekniska underlägsenhet i förhållande till de ryska Gangutbåtarna. Slutsatsen blev:

”Det hjälper inte att vara en Herrens signade båt. Krigets gud håller bara med dem, som gå fort, ha grovt pansar och många vattentäta skott samt många grova kanoner. Han vill ha femtiotvå-millionerkronorsfartyg nu för tiden, om han skall hjälpa pansarfartyg.”

Den sakkunskap, förvärvad av en lekman, varmed Fabian utredde dessa frågor, var onekligen imponerande. Vid det muntliga föredraget bidrog den livliga, ytterst personliga, ofta dramatiska framställningen till att göra effekten än starkare. En liberal riksdagsman, Mauritz Hellberg i Karlstadstidningen, gav en gång följande målände skildring av en episod med Fabian i försvarsutskottet 1914:

”Fabian Månsson äger” — skrev han — ”i en märklig grad vad man kunde kalla mekanisk fantasi. Han förmår skildra maskinella anordningar och förlopp, så att man riktigt ser och hör dem. En gång i försvarsutskottet vid sommarriksdagen 1914 tog han sig under behandling av sjöförvarsfrågan anledning att klarlägga den sannolika gången av en strid mellan en av stormakternas pansarkolosser och en F-båt. Med den ingående kännedom han äger om utrustningen av dessa förstörelseverktyg målade han i träffsäkra ord in i de minsta detaljer hur det komme att gå till, när alla deras anfalls-och försvarsattiraljer sattes i funktion, och gick slutligen så upp i sitt ämne, förgätande allt omkring sig, att hans röst insattes med hela sin styrka för att liksom levandegöra intrycket av drabbningens förfärliga dån och brak.

Ett sådant inlägg hade väl aldrig förr varit hört i en utskottsöverläggning, och det var intressant att iakttaga den olikartade verkan det gjorde på olika medlemmar av den utvalda församlingen:

somliga tyckte tydligen endast att det var olämpligt, nästan opassande, medan andra, bland dem ordföranden Staaff, helt rycktes med av framställningens liv och kraft. En av högerens män yttrade vid ett senare tillfälle, när Fabian helt lugnt och stillsamt begagnat ordet, att han denna gång hört på honom med intresse, när han inte med sina röstresursers styrka sökt ge sina åhörare en föreställning om hur det låter, när F-båten skjutes i sank. Det var naturligtvis giftigt, men det var på samma gång ett slags indirekt erkännande av den fantasimakt, som den egendomliga talaren vid den förra debatten hade utvecklat.”

När världskriget utbröt 1914 kastade sig Fabian med all sin kraft in mot de ”pestförande nationalisterna” och alla dem, som sökte rubba vårt lands neutralitet till förmån för tyskstaterna. En särskilt stor fara såg han i den borgerliga pressen, om vilken han redan under storstrejken 1909 tillropat arbetarna: ”den som håller dessa tidningar han bäddar sin säng med huggormar och smider fångbojor åt sina barn.” Nu skrev han: ”Framför allt blir det av vikt att utrota den samhällsfarliga och riksfientliga press, som dessa nationalistliger underhålla i huvudstäderna och varigenom smittan sprides mest effektivt.” Fabian hade samma uppfattning om den kapitalistiska pressens demoraliserande verkningar, som Ferdinand Lassalle 50 år tidigare hade förkunnat om den dåtida tyska pressen: icke ens jordens mest begåvade folk, icke grekerna, skulle ha kunnat överleva en sådan press. Fabian ifrågasatte också genom en motion vid 1915 års riksdag startandet av en statens egen tidning med ett objektiva innehåll, särskilt för att lära folket att finna sig till rätta ute i världen, ge det kunskaper om andra folk och deras förhållanden genom en väl skött utrikesavdelning. Särskilt under krigstider vore detta av den största betydelse.

Det var inte blott i vissa pressorgans hållning han såg en fara för neutraliteten. Några obetänksamma ord i en predikan av biskop J. A. Eklund kunde tolkas som en prästerlig aktivism, och Fabian lade honom och hans gelikar på strykbänken i ett öppet brev till kyrkomötet 1915. Det blev en väldig vidräkning med dessa oförbätterliga syndare:

”Lika förhårdade i hjärtat som edra fäder; stående Guds heliga ande emot såsom de; världsfrämmande som de för hur den hjord har det, från vilken I fån kläder och föda; I veten hur mjölken smakar och ullen värmer, men hur fåren ha det, därom haven I ej begrepp; som edra föregångare ären I fiender till fädernesland och mänsklighet, när I tron er kunna för edra usla bukar och kassakistor dra någon fördel av fäderneslandets och mänsklighetens ofärd.”

Så hårt slog han mot den aktivistiska agitation, som han spårade ända in i kyrkomötet.

Och med samma skoningslösa skärpa höll han räfst med de maktägande och med högerpressen, när det socialdemokratiska ungdomsförbundets fredskongress 1916 föranledde de laglösa åtalerna och domarna mot Höglund, Hedén. och Oljelund:

”Den politiska hetsprocessen har visat sig vara krigets och olyckornas hemska stormfågel för de folk, som hemsökts av den. Det är den sista utsvävning som Herren tillåter Sodom, innan han låter eld och svavel regna över det därför att det ej mer har fem rättfärdiga kvar.”

”Ett riksförrådiskt sällskap, aktivisterna, har öppet agiterat över ett och ett halvt års tid för att Sverige skall utan vidare kastas in i världskriget och sedan uppge sin självständighet och ingå som lydstat i det tyska riket.”

”Från krigets början till nu företer högerpressen bilden av en apa som blivit tokig, och som denna press' utgjutelser äro de enda som refereras i utlandet, kommer inför utlandets ögon hela svenska nationen att framstå som en sådan ...”

”Men historien skall berätta, att i denna allvarliga situation fanns det ändå ett litet förbund av svensk ungdom, som samlades för att uttala ett varnande ord och för Sveriges folk påpeka den av-

grund, i vilken det inom kort torde halka ned. Den varningen besvarades med hets för högförräderi av en okunnig och föräten överklassklick, som Gud beslutat att förgöra och därför slagit med blindhet.”

Efter krigets slut uttalade Fabian i likhet med Branting en skarp kritik mot segermakternas hårda fredsvillkor för Tyskland, men — i olikhet med Branting — motsatte han sig Sveriges anslutning till nationernas förbund, då förbundet på grund av sin ensidiga sammansättning icke kunde bli en verklig internationell makt. Det är intressant att läsa hans spådom i debatten härom i riksdagen, att ur den fortsatta motsatsställningen i Europa komme att växa fram en ny Napoleon — det blev en mycket vedervärdigare typ: Hitler. Mitt i allt sitt paradoxmakeri och sina stundom lösa projekt ägde Fabian en klarsyn, som var skarpare än de flestas.

Fabian och vänstersocialismen

Fabian Månsson var lika mycket individualist som socialist. Hans ursprung, hans temperament och hans klasskänsla hade fört honom till det socialdemokratiska partiet såsom arbetareklassens naturliga representation, men han hade aldrig skaffat sig en teoretisk socialistisk utbildning. Han snarast ringaktade denna. Han kunde ha sagt med Goethe, att grå är all teori, blott livets träd är evigt grönt. Hans verksamhet rörde sig helst, som vi sett, på det konkreta planet: i yngre år organisationen av ungdomsrörelsen genom en klassbetonad men icke direkt socialistisk agitation, vidare kring försvaret och tullarna och andra aktuella ting, som han visserligen anknöt till en kritik av samhällets orättfärdighet över huvud men vilken han dock icke inriktade på en socialistisk ordning. Vad han förkunnade var egentligen mer en revolutionär socialdemokrati än socialdemokrati i ordets socialistiska bemärkelse.

Under hans första tid i arbetarörelsen var det väl många, icke blott på borgerligt håll, som betraktade honom som en frasrevolutionär, en demagog. Man förskräcktes över hans våldsamma språk, hans ofta hejdlösa vädjan till klasslidelserna, hans polemiska grovhet. Till och med Kata Dalström, som själv icke skrädde orden, blev en gång, när hon på ett möte hörde Fabian, stött över något av hans mindre sobra uttryck och ropade: Nej men Fabian! och fick omedelbart den repliken: Tyst, käring, nu är det jag som talar. Den hygglige och kloke Olof Danielsson i Gävle, sågverksarbetarnas förtroendemän, var också stundom orolig i fackligt hänseende för Fabians vilda framfart i Arbetarebladet och på mötena. Men man fick snart klart för sig, att bakom de paradoxala uttalandena, de hetsande orden, bodde både ansvarskänsla och kunnighet och ärlig vilja att tjäna arbetareklassen och det allmänna. Och när Fabian nominerades till riksdagsmannakandidat 1911, så kunde det väl ännu väcka fasa på borgerligt håll och kanske det inom partiledningen i Stockholm icke heller sågs med blida ögon, men i partiet i allmänhet hade han redan ett erkänt namn och hade på partikongressen samma år invalts i partistyrelsen.

Trots sin teoretiska likgiltighet och sin individualistiska typ av mannen, som gör vad som faller honom in, kom Fabian genom sitt temperament och sin ståndpunkt i vissa politiska frågor (försvaret, tullarna, ställningen till staaffliberalerna) att närmast gå samman med vänsterriktningen i det socialdemokratiska partiet. Han knöt också intima vänskapsförbindelser med Fredrik Ström och Höglund, en personlig vänskap som varade livet ut även i tider då politiska skiljaktigheter dem emellan voro mycket starka. Fredrik Ström har också ägnat en vacker minnesbok, hans sista verk, åt sin bortgångne vän. Fredrik Ström blev själv med åren allt mer sin egen man, allt mindre bunden av partisynpunkter och teorier, och därmed ökades än mer hans förståelse för och hans kärlek till Fabians egenmäktiga, tjugande personlighet.

Fabian ägde även ett släktttycke med Carl Lindhagen, som han mycket påverkades av och som han djupt beundrade. De liknade varandra i fantasi-rikhet, i mångsidiga intressen, i brinnande

verksamhet för folkets sak, i obändig personlig självständighet. Lindhagen, som icke heller var socialist i dogmatisk mening, kallade sin lära humanism; Fabian stannade till sist vid att kalla den samhällsordning han eftersträvade för bondekommunism — i grunden avsågo båda en fri demokratisk ordning, där fattigdomen var avskaffad, ”förbjuden”, som Fabian uttryckte sig.

Det är påtagligt, att Lindhagens anslutning till vänstersocialismen (innan den blev kommunistisk), dit han fördes — oaktat hans teoretiska ståndpunkt var motsatt marxismens — av sin egen praktiskt-politiska verksamhet, icke lämnade Fabian oberörd. Bådas rätlinjiga, inopportunistiska politik förde dem samman till gemensam kamp och ömsesidigt stöd.

Men denna vänsterinställning hindrade icke, att Fabian erkände Brantings storhet och enastående politiska betydelse. Det kom till särskilt markant uttryck på Brantings femtiårsdag 1910, då Fabian vid partifesten i Berns höll det mest uppskattade hyllningsanförandet för hövdingen, liknande honom vid Moses insatser för det judiska folket.

Branting å sin sida med sin noggranna avvägning i ståndpunkt och stil kunde väl reagera mot Fabians ytterligheter i politik och uttryckssätt, och under den vänstersocialistiska oppositionens tid kom det stundom till skarpa motsättningar dem emellan. Men också han vanns till sist helt, och vid Fabians femtiårsdag 1922 hyllade han dennes moraliska patos, parad med äkta kunskapstörst hos en sökande ande, och den genialitet som band det hela samman.

De tolv år, som lågo mellan dessa båda femtioårsdagar, hade bevittnat hårda brytningar i partiet och till sist en öppen splittring. Det var ungdomsförbundets radikalare hållning i försvarsfrågan och andra spörsmål och dess internationella orientering till de aktiva krigsmotståndarna under första världskriget; det var striderna i riksdagsgruppen i taktiska och politiska frågor (Lindhagens republikmotion, Höglunds aktioner i försvars- och republikfrågorna m. m.) och frågan om rätten för den enskilde riksdagsmannen att få hävda sina egna meningar, även om de gingo utanför den officiella partilinjén — det var dessa spörsmål, som till sist vållade partisprängningen.

Fabian stod i allmänhet på partivänsterns sida. Själv blev han i riksdagsgruppen utsatt för en behandling, som kränkte honom djupt, vid valet till bevillningsutskottet 1915. Fabian stod då i tur att rycka in på ordinarie plats men blev förbigången av A. J. Christiernsson, som varit tillfälligt utesluten ur partiet på grund av sin kungavänliga militaristpolitik i strid med partiets ståndpunkt men sedan tagits till nåder igen. Christiernsson hade visserligen tidigare tillhört utskottet men att han efter sina svåra försyndelser mot partidisciplinen skulle äga företräde framför Fabian framkallade helt naturligt en häftig ovilja icke blott hos Fabian själv, vars sakligt starka kvalifikationer bort göra honom självskrivnen, utan hos hela oppositionen som däri såg en småaktig hämnd för Fabians inställning till majoriteten.

De partidisciplinära metoder, som vid 1915 års riksdag vidtogos av den socialdemokratiska gruppens majoritet och genom den s. k. munkorgsstadgan avsågo att kunna i lämpliga fall förbjuda en medlem att uppträda i kammaren — ett högst olyckligt beslut, som väckte sensation i landet — gjorde Fabian utom sig av förbittring. Han talade med stor skärpa i riksdagsgruppen mot detta förslag och i Arbetarebladet skrev han en kritisk artikel under rubriken: Början till slutet. Han gycklade där med talet om den absoluta enighetens nödvändighet och påståendet, att partiet förr alltid varit enigt:

”Det är grovt förtal. Så försumpat har aldrig vårt parti varit, att det varit enigt — riktig enighet finns bara på idiotanstalterna, på kyrkogårdarna, men en skenbar enighet har man ibland lyckats åstadkomma i tyranniskt styrda samhällen, där alla munnar täpptes med smörja eller hot. Men överallt, där det finnes liv, sprudlande känslor, tänkande hjärnor och varma, för medmänniskorna ömmande hjärtan, där är det och har alltid varit och skall gud ske lov alltid bli oenighet, kamp om

på vilket sätt man fortast skall kunna ändra världen till det bättre och kraftigast komma lidande medmänniskor till hjälp.”

I den fortsatta utvecklingen av striderna i partiet spelade ungdomsförbundets inkallande av fredskongressen 1916 och därmed sammanhängande händelser en viktig roll. Då partistyrelsen bestämt tog avstånd från ungdomsförbundets åtgärd föranledde detta beslut att såväl partisekretären Fredrik Ström som styrelseledamöterna Fabian Månsson — han hade invalts i styrelsen redan 1911 — och Ivar Vennerström avgingo. Det stora avgörandet kom sedan på 1917 års partikongress, där partistyrelsen föreslog och genomdrev ett mot ungdomsförbundet riktat uttalande, som förbundet och vänsterriktningen i partiet icke kunde godkänna, samt dessutom bl. a. i försvarsfrågan fick igenom en rent positiv ståndpunkt.

Fabian tillhörde den minoritet på kongressen, som icke ville ge vika för ledningens förslag. ”Här är allt anlagt på att kongressen skall fungera som voteringsmaskin till hr Brantings fägnad.” ”Vi tillåtas icke resonera, endast godkänna partiledningens mening och sålunda föra partiet ytterligare ett steg åt höger”, utropade han. Behandlingssättet på denna kongress kom att lämna djupa spår efter sig i hans sinne i en tilltagande ringaktning för hela det politiska partiväsendet.

”För mig är det icke fråga om det partiet eller det partiet erhåller så eller så många röster”, yttrade han en gång i riksdagen. Det gällde saken och hans eget personliga ansvar för sin handling. Det som ledde honom var den känsla och det samvetets kategoriska bud, som fått en religiös utformning i en vacker dikt av Hjalmar Gullberg:

Ty vet, att när vid dödens infartspport
du naken och allena ställer dig,
är frågan ej, vad ditt parti har gjort!
Det gäller dig.

Det var både en styrka och en svaghet hos Fabian liksom hos Lindhagen detta att icke kunna underordna sig en kollektiv ledning. Hans personlighet får större bredd, hans karaktär blir resligare och stoltare därigenom. Han får den ensammes storhet. Å andra sidan isolerade det honom från den medverkan av andra, som det praktiskt-politiska arbetet alltid kräver, och han blev dömd att vara mera en ropandes röst i den stora öknen än en man i det omedelbara reformarbetets tjänst. Han vann högaktning i riksdagen inom alla partier som en ärlig sanningssägare men en sanningssägare har sällan något inflytande förrän han är död.

Fabians ställning i det 1917 bildade socialdemokratiska vänsterpartiet blev också i mycket ensamgångarens fast han här hade att räkna med en långt större personlig sympati och förståelse för individuella avvikelser från den allmänna linjen. Jag har redan nämnt, att hans inträde i psalmbokskommittén, som angreps från en del håll i partiet, försvarades av Fredrik Ström, och även jag framställde inga erinringar däremot. Fabian fick gärna för oss göra vad han ville — t. o. m. när han förordade monarkin som demokratisk och socialistisk statsform! — vi visste dock, att han i själ och hjärta alltid var densamme Fabian som en gång kallade sig Dacke. Svårigheterna inställde sig först, när efter den ryska bolsjevikrevolutionen och bildandet av den kommunistiska Internationalen frågan uppstod icke blott om anslutning till denna International utan om godkännande av de trånga villkor för anslutning, som därmed följde. Den centralism av den kommunistiska rörelsen till Moskva, som därmed skedde, och den beroende ställning som de enskilda partierna alltmer kommit i till Kominternledningen, stod självklart i bjärtaste motsats till åskådningar och individualiteter som Fabian och Lindhagen i främsta rummet, men också till många andra i dåvarande vänsterpartiet (Erik Hedén, Ivar Vennerström, Elof Lindberg). De kunde icke heller godkänna den proletära diktaturen (numera heter det folkdemokrati) som en

socialistisk statsform.

På vänsterpartiets kongress 1919, där dessa spörsmål dominerade debatten, höll Fabian ett ljungande tal mot anslutningen till Moskva. Här några karaktäristiska citat ur hans anförande:

”Sveriges grundlagsfästade frihet för svensk man att säga vad honom lyster sviker jag inte för despoter.”

”Vi ha haft vår bolsjevikperiod i Sverige — det var under Karl XI:s regering. Nu först ha ryssarna sin, men de ha ju alltid varit så där en 200 år efter sin tid.”

”Jag vet ytterst litet om Marx men det bekymrar mig inte, ty det intresserar mig långt mera, om den svenske arbetaren har en gris att slakta och en ko att mjölka än allt vad Marx har skrivit och gjort.”

”Om få år ha arbetarna majoritet i riksdagen. Hur många år dröjer det, innan det inom samma klass finns majoritet för en revolution efter ryskt mönster?”

”Nej, vi här i landet förmå inte göra någon rysk revolution. Vi kunna endast lova att positivt stödja de ryska arbetarna i deras kamp och för egen del lägga manken till på de framkomliga vägarna.”

”Andra eller tredje Internationalen, det är hip som hap, ty alla Internationaler är bara skojs, och den tredje kommer att spricka såväl som den andra. Vad är en International? Några herrar som sitta här eller där och skriva resolutioner för massorna.”

Så långt Fabians som vanligt paradoxalt tillspetsade satser. De vittnade om en djup pessimism framför allt i fråga om det internationella samarbetets möjligheter, och erfarenheterna dittills motiverade hans svartsyn. Hans kritiska inställning till marxismen, som han dessutom inte sade sig känna, var svag; den riktade sig dock mot en teori, som i det väsentliga legat till grund för de socialdemokratiska partiernas program och samhällssyn i många länder och i Internationalen. Däremot fick Fabian och hans vänner mera rätt än majoriteten i vänsterpartiet den gången kunde tro ifråga om de fördärvbringande verkningarna av den centralism till Moskva, som då accepterades, och i fråga om ohållbarheten för det demokratiska västerlandet av tanken på proletariats diktatur.

Fabian gick emellertid den gången icke ur vänsterpartiet trots dess anslutning utan förbehåll till den kommunistiska Internationalen. Partiet höll ännu samman. Men den fortsatta utvecklingen med de från Moskva dikterade 21 villkoren för tillhörighet framtvingade 1921 en avgörande brytning. Medan vänsterpartiet omdöptes till kommunistiska partiet behöll minoriteten (med Vennerström—Elof Lindberg som organisatoriskt ledande krafter) det gamla namnet, och efter två år återförenades denna riktning med den gamla socialdemokratin.

Fabian återvände då också till fadershuset.

Det var dock ingen kapitulation till varje pris. Munkorgslagen sattes ur spel och varje partimedlem tillerkändes oinskränkt rätt att i lojala former i press och riksdag förfäkta från den officiella socialdemokratiska politiken avvikande ståndpunkter och meningar. Det skedda ledde sålunda till en ökad tolerans i partiet mellan olika strömningar.

Fabian förblev densamme han hade varit. Som vänstersocialist hade han varit höger, som högersocialist var han vänster. Han förde exempelvis på 20-talet en skarp propaganda mot Per Albins hållning till försvaret (F-båten spökade igen), och när Ådalsmorden 1931 upprörde den svenska arbetareklassen i djupet fick man åter höra den gamle Dacke tala hotfulla ord: ”nu äro tiderna revolutionära och nu är revolutionen inte mera en mötesfras.”

Intressant är även att anteckna i detta sammanhang, att Fabian trots sin avvisande hållning till diktaturen och Komintern hyste ett levande intresse för Sovjets ekonomiska utveckling, varom han tidvis skrev belysande uppsatser i Social-Demokraten. Det sammanhängande väl med hans kunskapsbegär över huvud ifråga om världsekonomin. Han hade på sin tid (1918-19) försökt att genom en särskild tidskrift Eko från världspresen, som han utgav något år, väcka till livs inom arbetarklassen samma intresse som han själv ägde i detta hänseende, men det blev för mycket av siffror, och siffror representerar icke för många samma vällust som Fabian fann däri. Upplagan blev för dålig och han kunde icke fullfölja sin avsikt.

Den utomordentliga energi, varmed Fabian studerade Sovjetunionens ekonomiska läge och den glädje, varmed han antecknade dess framsteg, vittnade om en varm kärlek till det ryska folket alldeles bortsett från de delade meningarna kring dess författning och bolsjevismens internationella partipolitik. Den ryska ministern i Stockholm, den beundransvärt kloka och sympatiska Alexandra Kollontay, vittnade också vid Fabians bortgång att ”Sovjetunionen mistat en uppriktig vän och arbetareklassen en ledare, vars minne länge skall leva i våra hjärtan”.

Bonde och bondedemokrat

Visste man icke att Thomas Thorild skrivit denna vers redan i slutet av 1700-talet, så skulle man ha gissat på Fabian Månsson som författaren:

Allas far är bonden än,
än i denna dagen.
Le ej, ty du har, min vän,
bondens bröd i magen,
bondens ull uti din rock,
därför lagom, lagom pock,
se i honom glader
dina fäders fader.

Denna gemenskap med bonden hade Fabian i blod och härstamning och tänkesätt. Hans yttre var en stor kraftig imposant bondegestalt. Han klädde sig helst som en bonde i hemmavävd tjock grå vadmal. Hans mat var en bondes enkla kraftiga kost: ärter och fläsk, kroppkakor (med den originella kryddan kardemumma till!), kål, sill och potatis, rågbröd. Men vällagat skulle det vara, och det garanterade Maja. Han tyckte inte om lyx — möjligen under senare år ett glas rödvin till maten, när han bjöd vänner på middag. Han älskade att i samtalen röra sig omkring jordbrukets förhållanden och produkter: om svin och kor och höns och priser på råg och vete och allt annat som därmed sammanhörde. Ständigt kom han in på vad han betraktade som ett dekadensfenomen: att flickorna lämnade jordbruket och sökte sig till ”finare” sysselsättningar i städerna:

”Det är inte fint att mjölka kor, att ligga i rov-landen, och måste man det, sker det utan glädje och friskhet, för att komma åt en slant till dansbanan och biografen och till en klädtrasa.”

”Jag mötte för ett år sedan” — berättade han en gång — ”på tåget en flicka på väg till Stockholm för att få plats på kontor, som hon själv trodde, eller ock på kafé. Det utspann sig ett samtal, och till sist frågade jag:

— Vad gör er far?

— Han är bonde.

— Såå, då är Ni ett riktigt fruntimmer, som kan väva och mjölka.

— Nädå — icke utan en rörelse av avsky.

— Vem mjölkar då?
— Det gör naturligtvis jungfrun”

”Jag blev rasande över den säkra tonen och hade i munnen en replik”, tillägger Fabian. ”Jag tänkte tala om för henne, att det står på ett ställe i bibeln, där ett liknande förfall skildras: då ångrade gud, att han gjort människan. Men så såg jag på det halvidiotiska draget kring munnen, att hon hade aldrig varit i så pass arbete, att det var lönt att spilla ord på henne.”

Det där att kunna mjölka kor krävde Fabian icke blott av landsortsflickorna utan även av stads flickorna, och hans första fråga till en tös, som han presenterades för var denna: du kan väl mjölka kor? Om svaret blev negativt fick hon antingen en skarp läxa för sin okunnighet eller ägnade han vederbörande ingen uppmärksamhet alls, sedan hon på detta sätt missrekommenderat sig.

När Fabian startade sitt jordbruk 1924 annonserade han också efter en piga, ”kunnig i mjölk ning och maskinskrivning”. Det tyckte många vara en orimlig sammansättning av kvalifikationer men faktiskt fick Fabian många svar, vilket glädde honom mycket.

Ja, det jordbruket. Det lät mycket tala om sej på sin tid, därför att Fabian måste upphöra med det efter ett par år. Det var nu ett äventyr att ge sig in i: en gammal förfallen gård i södra Småland nära Hallandsgränsen fjärran från både järnväg och landsväg, vilket självklart vållade stora svårigheter och extra kostnader för skötseln. Fabian lade ned rätt mycket kapital på att sätta detta förfallna ställe under ny kultur men det blev honom alltför kostsamt, allra helst som han måste — på grund av sina övriga göromål — lämna dess skötsel i händerna på andra. Fabian skildrade en gång för mej de ständigt återkommande lönerörelserna från de anställda drängarna: han sökte få in dem i lantarbetareförbundet för att få ett regelrätt avtal till stånd men de voro, menade han, syndikalister och trivdes bäst utan avtal med ständiga möjligheter till aktion ...

Det var väl inte heller så lätt att från denna avkrok få till stånd en lönande avsättning för produkterna. Det var Maja som ibland skulle sköta om den saken. Kostlig är anekdoten om smågrisarnas pris. Fabian var på besök i Svalöv och underlät icke att titta på de berömda svinen hos agronomen Lennart Bondeson. Han fick se några grisar, som lågo i ett bås.

”Vad har dom där kostat?” frågade Fabian.
”18 kronor stycket”, svarade Bondeson.

Man fortsatte rondan, men plötsligt frågade Fabian igen:
”Vad var det dom där grisarna kostade?”
”18 kronor.”

Fabian ryckte till:
”Då har min själ Josef lurat Maria.”

Bondeson, som kom att tänka på nya testamentets historiska personer, undrade vad sammanhang dessa kunde ha med grisarna.

Fabian förklarade sig:

”Jo, se min kvinna därhemma, Maria, har just slaktat grisar och sålt till Nordiska kompaniet, till generalkonsul Josef Sachs, och hon fick inte mer än 12 kronor stycket!”

Fabian, som under dessa år mest fördjupade sig i de historiska studierna till Sancte Eriks gård, tyckte 1926 det vara bäst att sluta med jordbruket. Storbönderna i riksdagen glädde sig naturligtvis däråt som om detta Fabians beslut vore föranlett av bristande tullskydd! Det hade som sagt helt andra skäl för sig. Själv sammanfattade jag motivet skämtsamt i anekdoten om den

antike filosofen Demokritos, som en gång var i ungefär samma situation. Det heter i berättelsen härom: Hjordarna åto upp Demokritos' skördar medan hans själ dvaldes i högre rymder.

Fabian började vid denna tid kalla sin åskådning bondekommunism. Den fick ej förväxlas med bolsjevismen, som ingenting annat är enligt honom än ren och klar funktionarism: den är ytterst demagogisk och kommer att snabbt förtorka i konservatism, spådde han — i viss mening har det ju också gått så. Själv ville han, att man skulle söka sig tillbaka till det gamla bondesamhället, vars tillvaro han räknade till medeltidens tidigare skede, före 1300-talet. Han beskrev i grova drag dess tillstånd så här:

”Fattigdomen var förbjuden. Därför var jorden gemensam. Häradet ägde den oodlade jorden och släkten den odlade. När ynglingen blev vapenför fick han sin anpart av släktens odlade jord med därmed följande rättigheter, betesrätt, skogstält på häradets allmänning. Ingen skulle komma åt att pantsätta jorden eller vansköta den och så lägga bördor på oskyldiga efterkommandes axlar. Varje man, varje släktled skulle bära sin egen börda. Därför skedde ock arbetet under kontroll av släkten genom att alla byamän på en gång utförde arbetet, varvid i regel den sjukes eller arbetsoföres åkrar såddes och bärgades först, innan de arbetsföra fingo sköta sina egna fält. Det var den tidens fattigvård i många samhällen.

Samhället vilade på bred demokrati: allmän rösträtt för alla vapenföra män. Den som icke var vapenför kunde icke vara bonde i häradet. Han räknades till trälarna och måste inom de flesta samhällen vinna sin bärgning som tjänare åt släkten inne på häradet eller for han väl mest ut ur häradet på folkförsamlingens stora allmänningar, där han fiskade, jagade och bröt ny mark. Detta var samhällets stora fel. Därigenom uppkommo två bondeklasser, i allmänhet till sist rätt främmande för varandra.

Styrelsen var enkel. Häradstinget, där alla häradsbönder hade rösträtt och talan. Häradsrätten skipade rätten med en bonde som häradshövding. Tre till femton härader bildade ett rike med en föreståndare, mest konung i spetsen.”

Som man finner var icke heller bondekommunismen fullkomlig, då även där fanns en tjänareklass, trälarna, som saknade rösträtt. Fabian ogillade detta på samma sätt som han en gång mot en representant för de välbesuttna bönderna i andra kammaren, som ville bibehålla vissa rösträttsstreck, fällde sitt historiska utrop: vet hut, vet sjudubbelt hut! Men han fann ändå detta samhälle i många avseenden så idealiskt, att han, när han i sin historiska skildring kommer fram till dess undergång, utbrister: ”Det samhälle, som under 1300-1600-talen utvecklades på dess mull, är för vidrigt att skriva om på samma blad, som det gamla bondesamhället nämnes och överhoppas därför.”

Denna förtegenhet påminner, fast av motsatt anledning, om vad som en gång berättades av Adolf Hedin om historieundervisningen rörande Frankrike i de ryska skolorna på tsarens tid. När man kom fram till franska revolutionen sades endast: ”efter 1789 erbjuder Frankrikes historia en mycket mörk tavla.”

Vad som tilltalade Fabian hos den gamla bondekommunismen utom att fattigdomen förbjudits var den bestämda särskillnad, som gjordes mellan bondemakt och konungamakt. Lagman skulle vara bondeson, och han kunde icke vara medlem av konungens råd. Konungens råd skulle bestå av tolv redliga och förståndiga män, men från denna krets var lagmannen utesluten. Folkets man fick icke vara konungens man, icke ens i ett samhälle så demokratiskt ordnat, att man kunde vråka kung och ta kung var februari. Man skilde alltså noga på de bestämmande och de verkställande myndigheterna. Detta var, hävdade Fabian, det mogna draget i denna demokrati.

Det var just denna principiella inställning i fråga om regeringsmakt och riksdag, som drev Fabian

till skarpaste frond mot ministersocialismen. Riksdagen borde alltid bibehålla sin absoluta självständighet mot en regering, vilket namn denna än bure. En vaksam kontroll gentemot regeringen från riksdagens sida utan hänsyn till partigemenskap, var hans lösen. Han solidariserade sig helt med och framhöll som föredöme det gamla lantmannapartiets ledare Karl Ivarsson, som vägrade gå med Arvid Posse in i regeringen, ty han sade sig icke kunna på en gång vara konungens man och böndernas man, icke på en gång vara det skattebeviljande, regeringsbevakande, förvaltningen kontrollerande lantmannapartiets framskjutne talesman och tillika chef för de förvaltande och verkställande. Karl Ivarsson sade om Posse: vi följa honom till konseljens dörr, där säga vi adjö.

Även om det inte gärna går med det nuvarande parlamentariska systemet att följa denna åtskillnad mellan den lagstiftande och anslagsbeviljande makten å ena sidan och den verkställande å den andra, så låg det en sund och riktig tanke i Fabians understrykande av riksdagsmakten som demokratins kärna och vikten av att riksdagen känner sin styrka och självständighet gentemot regeringen. Det finns alltför starka tendenser i det politiska livet i vårt land både inom partiväsendet och inom statsmakterna till en antidemokratisk funktionarism för att icke Fabians varningsord skulle vara på sin plats.

Hans i många avseenden klarsynta bondedemokrati tog sig också uttryck på ett tidigt stadium i förordet för samarbete mellan bönder och arbetare, helst till en ”orubblig regeringsplattform”. Att han gärna ville knyta ”kyrkans män” till denna allians kan nog lämnas ur räkningen som närmast före-stavat av ärkebiskop Söderbloms förstående hållning för arbetarerörelsens strävanden. Naturligtvis är prästernas medverkan i uppbyggande av en demokratisk samhällsordning alltid av godo. Men någon samhällsklass äro de icke och kunna för den skull icke utgöra en social bas för en regeringsallians. Men bönder-arbetare, de två stora produktiva samhällsklasserna, det är en annan sak. Fabian förebådade och propagerade här, vad som med tiden skulle bli en verklighet. När 1933 detta samarbete officiellt genomfördes — om än icke definitivt beseglades — till gagn för det svenska folket, ej minst därigenom att nazismens ansträngningar att vinna bondeklassen på sin sida därmed korsades, så har Fabian en avsevärd del av äran av att denna samverkan kom till stånd. Det var bonden i honom lika mycket som arbetaren, som däri kom till heders.

Dacke blir diktare och doktor

Det fanns två själar i detta bröst, som ville skilda vägar vandra. Vi har redan sett det av den föregående skildringen, och denna kluvenhet i hans väsen skulle göra sig än mer gällande med åren.

Å ena sidan fanns där detta brinnande intresse för aktuella samhällsuppgifter: för demokratins genomförande, för försvarsfrågan, för tullfrågan, för föreningsrätten, för den fackliga kampen, för alla de problem, som sammanhänge med arbetarrörelsens strävan.

Å andra sidan kände han en oemotståndlig dragning till andliga och litterära ting, till den religiösa utvecklingen, till vårt folks historia, till sambandet mellan framtid, nutid och forntid, — till roten och stammen av den tusenåriga ek, av vilken han själv var ett lättförgängligt blad.

Det var hans ursprung, hans barndoms upplevelser och gåtor, som krävde sin beskrivning, om möjligt sin tydning. Han kunde inte komma ifrån det. Han hade länge kastat undan detta inre krav för, som han ansett, väsentligare uppgifter. Men allt hårdare pockade det på att tillfredsställas. Och märkvärdigt nog: samtidigt som Fabian började sin riksdagspolitiska bana och kastade sig in i uppseendeväckande parlamentariska kampanjer och även inre partifejder började han förverkliga sin gamla dröm att skriva om sin hembygd och dess religiösa liv under

frikyrklighetens första tid.

Så tillkom Rättfärdiggörelsen genom tron, vars två delar utgavos 1916. Det var mitt under det första förödande världskriget. Var det en avsiktlig undanflykt från den brutala verkligheten? Fredrik Ström har antytt det i sin bok om Fabian, men jag tror knappast, att detta är riktigt. Ty Fabian tog även under denna tid en mycket aktiv del i de politiska aktioner, som tidsläget föranledde. Och verket var till stor del förberett och delvis färdigt långt innan kriget satte in. Jag minns, att Fabian, som bodde hos mig under riksdagen 1913, redan då ivrigt sysselsatte sig med förarbetena till denna märkliga bok och ofta skildrade dess tänkta innehåll.

Sannolikt är Rättfärdiggörelsen genom tron den av Fabian Månssons böcker, som kommer att leva längst därför att den sprungit fram ur en rent personlig erfarenhet och fått färg av det upplevdas omedelbarhet i natur och ande.

Denna bok har en säregen litterär form. Den är ingen roman i vedertagen mening. Den är icke heller historia i ordets egentliga bemärkelse. Där finns ingen handling, ingen kärlek, ingen psykologiskt förklarad utveckling. Och ändå är den en underbar natur- och människoskildring från Fabians fattiga hembygd med den frireligiösa rörelsens besynnerliga andliga uttryck som sammanhållande element i framställningen och som dess väsentliga innehåll.

Mot fattigdomen och det primitiva livet på denna fiskarö som social bakgrund återges med sällsynt kunskap och åskådlighet de olika sekteriska rörelsernas trosformer och deras verkningar på människorna, ärliga men fanatiska människor, vilkas tankar syssla mer med satan än med gud. Här kämpa de gammaltroende statskyrkliga, för vilka Waldenström och hans missionstidning äro djävulens barn och fasan själv, med dessa nya riktningar som ha en något friare och försonligare religiös övertygelse men sannerligen icke tvivla på bibeln som guds heliga ord.

Man kan väl stundom finna de religiösa diskussionerna i denna bok väl utdragna för dem, vilka icke i likhet med Fabian själv njuta av det teologiska grälets subtiliteter med samma glädje som man suger på kräftor eller äter räkor. Men det finns scener i denna bok, som gör den till en tidskildring av oförstörbart värde. Jag tänker på det frälsningsmöte, där Häst-August (hans verkliga namn var August Andersson) talade. Aldrig har i svensk litteratur givits en så levande, ja gripande skildring av ett bönemöte i frälsningsstilen. Hela sceneriet fånga vi, den till trängsel packade lokalen, den kraftige predikanten med tjuvpojksleendet och de eldiga bruna ögonen — det fanns inte många fruntimmer, som inte tyckte, att det var en omänskligt grann karl — den stimulerande sången till dragspelet som han haft med sig:

”Det sprudlade liv ur armar och ben, ur överkroppens vaggande och mjuka ormande i takt till sångens toner, ur de vid spelet bundna händernas gestikulationer och ur de glädjeeldar sprutande ögonen:

Jag har en hälsning, ett budskap från Jesus, fröjdefullt budskap för suckande träl, klämde han i så att det inte fanns rum för mer i den stora stugan än tonerna och orden. Och så kom refrängen:

Ty dig nu han kallar,
ja, dig nu han kallar,
Jesus dig kallar,
han kallar just dig.

Han sjöng refrängen några gånger, bearbetande församlingen med musiken och blickarna. Ty dig nu han kallar! Röstens klara styrka och dragspelets raseri tillsamman åstadkom ett dån som av ett vattenfall, vältrande sig ner över den i dess trollmakt inneslutna församlingen.”

Så går skildringen vidare. Åhörarna ha gripits av sången, stämma in, allas ögon glänsa som i

feber, det var knappast mer människor, som sjöngo en sång, fast mer en naturkatastrof som urladdade sig — August svängde spelet från höger till vänster, i långa jämna tag, som skörde-
mannen svänger lien genom säden. ”Och den mäktiga gesten hade liens effekt. Den tog inte mera
med sig bara man för man, den tog bänkrad efter bänkrad, ut i dörrhålet och in till köksdörren,
där nere i kakelugnhörnan sjönk alla på knä. Rummet var ett enda stönande, gråtande, bedjande,
sjungande, då även August satte dragspelet från sig och sjönk ner i bön.”

Fabian Månsson har i denna suggestiva sympatiska skildring av en frireligiös kolportör odödlig-
gjort August Andersson. Häst-August blir säkert en lika klassisk figur i vår litteratur som
någonsin Frödings Våran prost eller Carlsson i Strindbergs Hemsöborna. Det är nog att ha skapat
hans gestalt för att Fabians bok skall leva genom tiderna.

Boken fick ett gynnsamt mottagande i pressen och bland allmänheten. På frireligiöst håll var man
särskilt tilltalad av densamma, då för första gången den frireligiösa rörelsen blev föremål för en
litterär skildring av sådan nivå. Men även på ledande statskyrkligt håll erhöll den de amplaste
vitsord. Ärkebiskop Nathan Söderblom var förtjust och knöt från denna tid an till Fabian
Månsson, vilken han med rätta betraktade som en lekmanpredikant av väldiga mått, som skulle
kunna vara den vacklande statskyrkan till gagn trots sina i många stycken kätterska meningar —
som nämnt hade Fabian i ett öppet brev till kyrkomötet 1915 gått mycket hårt åt den kyrkliga
reaktionen. Söderblom, som var en klok och smidig kyrkofurste, föreslog Fabian att gå med i
1919 års psalmbokskommitté, som skulle modernisera psalmboken. Efter samråd med Fredrik
Ström åtog sig Fabian detta uppdrag. Det var under den vänstersocialistiska tiden, och ehuru
partiet var religiöst neutralt, hördes kritiska röster mot Fabian för denna saks skull, bl. a. på
partikongressen samma år. (Jag har nämnt det i ett föregående kapitel.) Fabian genmälde vredgad
på sitt drastiska sätt: ”Jag är mycket stolt över, att det genom psalmbokskommittén givits mig ett
tillfälle att bekämpa den materialism, som likt en förhärjande ökenvind drar fram över den
svenska arbetareklassen. Genom mitt medlemskap i denna kommitté har för arbetareklassen
vunnits mera än genom 100 socialistiska broschyrer från Frams förlag.”

Det var för visso en överdriven uppskattning både av psalmbokskommitténs betydelse och av
Fabians egna möjliga insatser där, även om ryktet talat sant att det var fråga om att införliva hans
egen stridssång i samlingen. Fabian själv lär enligt Fredrik Ström ha motsatt sig en sådan tanke
med den rättframma motiveringen: då svimmar käringarna. Ärkebiskopen föresatte sig att pröva
detta arguments hållbarhet och läste upp stridssången under en predikan i Hälsingland, men -
berättade han — ”käringarna svimmade inte”. Hur som helst så kom inte stridssången in i det nya
psalmboksförslaget. Men det hindrar inte, att Fabian på annat sätt genom sin lyriska känsla och
sitt stilsinne kunnat vara nyttig för kommitténs arbete.

Att han gick med torde enligt min mening ha berott på — bortsett från det paradoxalt uppseen-
deväckande i situationen, som utan tvivel roade honom — i ett nyuppflammande religiöst
sinnelag, som tillkommit efter de hårda politiska besvikelser han upplevat efter storstrejkens
sviter och världskriget med alla dess moraliska upplösningstendenser också inom arbetareklassen.
När socialdemokratin icke visat sig kunna — så som han hoppats — skapa den nya moral och
den samhällssolidaritet, vilka han eftersträvat, då kom han tillbaka till den religiösa tron som det
starkaste fästet mot tidens materialism.

Förmodligen har han i fortsättningen också påverkats av Nathan Söderbloms starka, odogmatiska
och vinnande personlighet. Att Söderblom uppriktigt beundrade Fabians geni och högaktade hans
karaktär behöver inte betvivlas liksom denne å sin sida omfattade ärkebiskopen med hela sin är-
liga själs hänförelse. Ur den personliga vänskap, som uppstod dem emellan, växte även fram en
slags religiös-politisk solidaritet, av vilken ärkebiskopen hoppades mycket såsom medel i hans

strävan att popularisera den i arbetarkretsar ganska ringaktade kyrkan. Jag har redan berättat, att när Fabian fyllde femtio år 1922 passade ärkebiskopen på att vid födelsedagsfesten i ett uppmärksammat tal ”välsigna” det fria förhållandet mellan Fabian och Maja och därigenom ge det - inofficiellt — en slags kyrklig vigsel. Och detta skedde på ett så frimodigt och tilltalande sätt, att alla de närvarande — Hjalmar Branting och andra fritänkare bland dem — måste känna sig sympatiskt berörda. Och jag ser i ett brev från Söderblom till Fabian (dec. samma år), att han rent av hoppas på Fabian som författare till följande års bönedagsplakat. Efter att ha prisat Fabians nyss utkomna historiska verk Sancte Eriks gård, del I (”Vårt 1400-tal har aldrig för mig varit så levande, som det nu blivit”), skriver Söderblom:

”Lever jag till nästa höst och då får göra med bönedagsplakatet, skall jag bedja den del av Arvid Siggesson, som är Du, att skriva det. Mest för allvarets skull. Men också för svenska språkets skull, som har must och rytm på dessa sidor.”

Veterligen blev det intet av med denna tilltänkta hjälp med bönedagsplakatet men det skulle nog inte ha skadat kyrkans sak att Fabian fått skriva ned några beska sanningar om tidens ondska, ej minst med tanke på den fientliga politik mot de arbetslösa, som de borgerliga den tiden drevo.

Själv gillade jag väl icke Fabians anknytning till kyrkan men reagerade å andra sidan, när man inom vissa dåvarande vänstersocialistiska (kommunistiska) kretsar av denna grund ville lägga hinder i vägen för hans återval till riksdagen. Jag manade på valmöten i Gästrikland väljarna att förnya sitt förtroende för ”fantasimänniskan med de stora perspektiven, de vida vyerna, idékämpen utan fruktan och tadel, sanningssägaren och felfinnaren, upprorsmannen och bildstormaren, ett stycke Strindberg i svensk politik”.

Vår personliga vänskap rubbades icke av de hårda politiska brytningar, som från Moskva gick ut över världen och åstadkom så mycken söndring mellan gamla meningsfränder inom arbetarrörelsen.

Fabian fick allt större klockarkärlek till kyrkan och många av dess män under den inbillningen, att dessa skulle vinnas att medverka till skapandet av en helt ny samhällsordning, som Fabian benämnde bondekommunismen. Den innebar en slags återgång till gammaldags hederlig bonde-demokrati på samhällssolidaritetsens grund utan nutidens kapitalism och statsbyråkrati — så föreställde sig Fabian det en gång rådande ”gammalkommunistiska samhället”. Han drömde om att kunna vinna de unga teologerna för denna tanke, och han predikade ofta i ärkebiskopsgårdens möteslokal och fick även tillfälle att på ärkestiftsmötet 1928 framlägga sitt program. I vad mån han härigenom kunde närma prästerskapet till arbetarrörelsens idévärld vågar jag inte yttra mig om. Å andra sidan drev denna inställning Fabian att acceptera statskyrkan som institution, vilket han öppet deklarerade i en debatt i andra kammaren 1930:

”Jag är ingalunda böjd för att gå med på ett skiljande av kyrkan från staten” — yttrade han ”trots att kyrkan är en härd för mycken, det kanske är ett hårt ord att säga, folkfientlighet, och trots att den rest mycket motstånd mot folkliga strävanden. Jag tror å andra sidan, att den är mäktig en tillräcklig förnygring för att kunna spela i viss mån, ja i hög grad en ledande roll inom vårt folk.” — ”Hon har varit möjlig att uppfostra, hon är till oigenkännlighet förvandlad, och jag är alldeles säker på, att hon så småningom kommer att ännu mera bliva möjlig att bliva folkets på en gång tjänarinna och ledarinna.”

Det är en tankegång besläktad med den — fast av mer positivt innehåll — att genom den teologiska vetenskapens fortgående söndersprängning av gamla dogmer kyrkan så småningom avkristnar sig själv och endast kvarstår som en moralbildande institution, och att det därför är bättre att behålla en kyrka under statlig-vetenskaplig kontroll än låta frikyrkorna med sina mindre

upplysta ledare få ostört predika gamla tiders ohållbara trossatser. Här möts en ateistisk cynism med en praktisk opportunist hos många människor — hos Fabian var det dock något annat: en naivt-ideell tilltro till kyrkan som framtida kraft i den sociala utvecklingen. Hur som helst kommer man inte ifrån, att statskyrkan står i strid med religionsfrihetens idé, som socialdemokratin omfattar.

Fabians historiska intresse, grundmurat redan i ungdomsåren, ledde honom på 1920-talet till författandet av hans stora krönikeverk Sancte Eriks gård, som utkom i tre delar och som senare följdes av ett liknande verk i tre delar om Gustaf Wasa och Nils Dacke. Båda dessa arbeten, som utmärka sig genom en självständig, ofta originell uppfattning av händelser och personer och en färgrik målade stil, ha i hög grad bidragit till Fabians berömmelse.

De erbjuda visserligen samma litterära svagheter som Rättfärdiggörelsen genom tron, samma brister i kompositionen som man ofta fann i Fabians artiklar och föredrag: otillräcklig sovring av det nästan oöverskådliga materialet, alltför vidlyftiga skildringar av enstaka episoder eller detaljer och för litet av sammanhängande handling, som kunde ge omedelbar spänning åt framställningen. Men trots dessa brister, som göra vissa kapitel tunglästa och tröttande som skattetabeller eller långa adelslängder, så får man i dessa böcker en sällsynt levande bild av tiden, en ny demokratisk syn på händelserna, en omvärdering av många gamla historiska värden som tillkommit för att glorifiera kungars, adelsmäns och kyrkoherrars förtryckande av det fattiga folket. Det är den svenska allmogen, som talar i Fabians historiska verk. Det är samma tendens som i Strindbergs Svenska folkets historia eller i Fryxells berättelser fast skrivet i ett annat språk: tungt, mäktigt men ändå färgrikt, ofta humoristiskt, och med sidor och karaktärer, som komma en att tänka på Luther eller Olaus Petri.

Erik Heden framhöll med rätta, när första delen av Sancte Eriks gård kom ut, att ingen historiker som skrivit om medeltiden har som Fabian Månsson uppmärksammat båda de makter, som då bestämde tidsutvecklingen: ekonomin, den eviga grunddriften i historien, samt religionen, den hittills starkaste och framför allt folkligaste av de idéer, som födas ur eller brottas med grunddriften, en idé som ju aldrig varit starkare än under medeltiden.

Bland andra kompetenta bedömare på socialdemokratiskt håll av dessa Fabians historiska verk märktes Ivan Pauli, Fredrik Ström och Alfred Kämpe, den sistnämnde författare till det värdefulla arbetet om Svenska allmogen — samtliga. gävo honom det yppersta erkännande. Men även borgerliga anmälare och vetenskapare, som ingalunda i allo ville godtaga dessa böckers tendens eller människoskildringar, föllo dock i beundran över anslaget mäktighet, över den lärdom som framskyttade, över språkets must och mærg. Historiker av facket sådana som professorerna Nils Ahnlund, Gottfrid Carlsson och P. O. Gränström skrevo utförliga recensioner, betygande sin aktning och sin respekt för dessa märkliga verk och deras självlärde författare.

Det högsta berömmet och kanske också det mest objektiva fick Fabian för sina Sancte Eriksböcker av Torsten Fogelqvist, den vidhjärtade, fantasirike och mångkunnige kulturkämpan och folkbildaren. Han hade genom sin egen läggning en naturlig svaghet för Fabian, men denna förkärlek för det sprakande geniet hindrade honom ej att kritiskt granska och nagelfara bristerna i hans verk. I de tre utförliga anmälningar som Fogelqvist ägnade dessa böcker har han många invändningar att göra både ur litterär och historisk synpunkt. Men han måste till sist falla helt till föga för detta verks stora positiva förtjänster:

”Typerna växa ut till idéer och makter. I bakgrunden upprullar sig tidsproblemet, den traditionella synen konfronteras med den realistiska. Där finns humor som gurglar av skratt, och ironi som väser som glödgat stål i vatten. Den historiska episoden har med språkets makt blivit levande liv.

Och som mylla för detta levande liv ligger inunder ett historiskt vetande av imponerande mått.”

Och så utmynnar Fogelqvists lovord i följande crescendo, närmast i anslutning till Fabians stil och språk:

”Hans språk hör i all sin absoluta frånvaro av pryderi och sin förtätade kraft av gamla folkstäv, sin klang av slägga i städ och kläpp mot malm till det allra bästa i modern svensk prosa med anor från landskapslagar och skråbalkar och oskrädda kungabrev som i gamle kung Göstas diplomatarium. Han är icke obekant med legendariets tongångar och skolastikens uttryckssätt. Hans manliga och drastiskt bilddjärva stil kan ibland t. o. m. få folkvisans leende innerlighet. Han är själv ett temperament i släkt med den tid han skildrar. Det finns i hans lynne armborst, pik och skäkta. Han skulle ha kunnat vara med och kört jutar i Brunn-bäcks älv eller rest barrikader med Dacke i Smålands urskogar. Det råder intet tvivel om, att han mer levande och åskådligt än någon professionell historiker — och detta just genom sin ofördärvade fantasi, sin sunda allmogesjäl och sin osminkade svenska — givit åtminstone den yttre sidan av svenska folkets liv under dessa den nationella samlingens födslovåndor.”

Torsten Fogelqvist slöt sitt mäktiga lovtal för Fabian med att uppmana Uppsala universitet att vid sitt stundande 450-årsjubileum göra denne till hedersdoktor, vilket skulle vara — skrev han en gård av suverän och fördomsfri saklighet. Förslaget rönt omedelbart stark anslutning både i akademiska och arbetarkretsar och blev med tiden också verklighet. Dubbelsoldaten Fabian och den fredlöse Dacke kröntes med lagerkransen såsom högt förtjänt av fäderneslandets historia!

Det var riktigt att så skedde, ty Fabians historiska insikter och forskaremeriter överstego för visso många av deras, som universitetsvägen för värvat doktorsgraden. Detta erkännande lägger dock ingenting till Fabians storhet lika litet som Strindbergs verk minskas därigenom, att han aldrig valdes in i svenska akademien eller Carl Lindhagen blir en mindre jurist eller samhällspolitiker därför att Stockholms högskola, för vars utveckling han dessutom gjort enastående insatser, vägrade honom hedersdoktorstiteln. Att Fabian blev filosofie doktor är snart glömt men hans böcker, hans politiska gärning och hans sällsamma personlighet skola sent glömmas.

Vågorna sjöngo för Fabian

Fabian Månsson dog den 4 januari 1938. ”Hans tillgivenhet var utan gräns”, skrev hans hustru i dödsannonsen.

In i det sista hade han behållit sin sällsamma, ja jättelika arbetskraft. Nästan blind, med ögonen söndervärkta av bok- och tidningsstudium och ofta avbruten av sjukdomsfall, fullbordade han första delen av det stora verk över Medeltidens historia, som sysselsatt honom de senare åren. Och samtidigt skrev han mycket och mångahanda i Social-Demokraten: reseskildringar från Danmark, ekonomiska världsöversikter och historiska krönikor. Och även sina populära föreläsningar fortsatte han. Det var som om han icke kunde arbeta nog, innan uppbrottets timma förestod.

Fabian fick det vackraste eftermäle i hela pressen. Författaren till dessa rader skrev hans runa i Social-Demokraten. Av de socialdemokratiska tidningarnas minnesord märktes särskilt Örebro-Kurirens av Harald Åkerberg, hans gamla kamrat under den stormiga tiden i Arbetarebladet. Personligen närstående vänner som Fredrik Ström, skomakaren Alfred Johansson i Gävle och storbyggmästaren Olle Engkvist, i sin ungdom murare och klubbist i nämnda stad, och många andra gävo uttryck åt sin sorg och sin tacksamhet till den bortgångne. Diktare som Ragnar Jändel, Harry Martinson, Bengt Stenmark, Moa Martinson, inspirerades till högstämda kväden.

Jordfästningen ägde rum under sällsynt högtidliga former i Gustav Vasakyrkan och under ep an-

slutning, vars like man icke sett i huvudstaden sedan Hjalmar Branting vigdes till den sista vilan. Kyrkoherde Ernst Klefbeck ärade i gripande ord ”vår gamle hederlige Fabian” och en rad talare från vänkretsen, från regeringen, riksdagen, partiet, landsorganisationen, kvinnoförbundet, ungdomsförbundet, Kooperationen och Uppsala universitet vittnade om hans betydande insatser i svenskt samhällsliv och om hans märkliga personlighet. Hundratals röda fanor kring kyrkans väggar och framme vid kistan och otaliga kransar, där röda rosor och röda band dominerade, lyste som eld kring den bortgångne kämpan. Ungdomsklubbister med brinnande facklor bildade hedersvakt under tågets gång genom staden.

Fabian hade förordnat, att hans aska skulle strös i havet vid den kust, där hans vagga stått. Han ville därmed följa en uråldrig sed, som dock sällan under senare tider varit i bruk i vårt land. Den svenska lagen medgav icke ett bokstavligt uppfyllande av hans önskan. Men på stranden av hans fädernö, Hasslö, intill de vågor som han älskat, sänktes hans urna i jorden, buren dit av Fredrik Ström. Det var på midsommardagen, en strålande vacker dag. Fredrik Ström sade sin gamle vän de sista varma hälsningsorden, när han återbördade honom till den sköna och karga hembygden. Och Fabians hustru slog därefter sönder urnan, så att askan blandades med Hasslös jord.

Vågorna sjöngo för Fabian sin eviga sång.